

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

„Soumrak“ římské říše 378–410

David Fronk

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

„Soumrak“ římské říše 378–410

David Fronk

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval svému vedoucímu práce PhDr. Romanu Kodetovi, Ph.D. za odborné vedení, ochotu a trpělivost, jež výrazně pomohly při vypracování zadané práce.

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016 .....

Obsah

1 Úvod	1
2 Společnost	7
2.1 Nejmocnější z mocných.....	8
2.2 Armáda byrokratů.....	12
2.3 Církev.....	14
2.4 Laeti a foederáti	17
2.5 Ve jménu otce	20
2.6 Otroci	23
3 Náboženství.....	26
3.1 Křesťanství jako jednotící prvek	27
3.2 Křesťanství jako dělicí prvek.....	30
3.3 Za staré kultury	35
4 Války	40
4.1 Armáda.....	40
4.2 Hranice	46
4.3 Barbarské nebezpečí	50
5 Celkový úpadek.....	59
5.1 Úpadek měst a nastupující feudalismus.....	60
5.2 Stát proti lidu a lid proti státu	64
5.3 Ztráta integrity	67
6 Závěr.....	72
7 Bibliografie	77
7.1 Kniha.....	77
7.2 Článek v časopise	78
8 Resumé	79

1 Úvod

V dlouhých dějinách Středomoří, které stálo za vznikem mnoha velkých říší, jejichž odkaz je stále hmatatelný skrze kulturní pozůstatky, byl jen jediný státní útvar, který jej dokázal zcela ovládnout. Římská říše zaujímal čelní postavení v tomto prostoru po několik století, což dodnes představuje zcela ojedinělý případ. Během několika tisíciletí se vystřídala hned celá řada aspirantů, jejichž zájem přitahoval tento výjimečný kus Země, kde se střetává Evropa, Asie a Afrika. Kulturně a politicky se zde prolínalo hned několik světů, z nichž každý usiloval o dominanci a své nesmazatelné místo v historii. Římská moc se v tomto ohledu stala zcela jedinečnou, a proto není divu, že i po jejím pádu na Západě bylo hned několik pokusů navázat na tradici velkého impéria. Byzantský císař Justinián (527–565) nepokrytě snil o znovunastolení jednotného Středomoří pod vládou jediného císaře. Ve středověku pak vznikla na území střední Evropy Svatá říše římská, která již svým názvem evokovala příměr k již zaniklému státnímu útvaru, a přestože její existence trvala více jak 800 let, svým významem se té původní nemohla v žádném případě rovnat. Fascinace ohledně starověké římské říše však nikdy zcela nezanikla a řada neúspěšných pokusů o její obnovení jen dokládá její výjimečnost zvláště v evropském prostoru. V moderní době na slávu a lesk impéria odkazoval například italský fašistický diktátor Benito Mussolini. Jakoby zánik západořímské říše jednoduše způsobil vakuum, které bylo nutné zaplnit.

Rok 476 se v evropských dějinách stal jakýmsi mementem. Poslední římský císař byl sesazen a pro Evropu nastalo „období temna“, které dost možná umocňuje onu nostalgii skrze značný kulturní a politický rozklad, který na Starém kontinentě záhy nastal. Daný rok však nebyl bleskem z čistého nebe, ale vyústěním dlouhé krize, se kterou se zkrátka římský stát na západě nedokázal vypořádat. Zvláště období mezi lety 378–410 se stalo doslova kritickým testem, kdy mělo impérium prokázat svou životaschopnost pod nápoem události, kterým bylo nuceno čelit. Úpadek moci byl tehdy hmatatelný snad úplně všude a bylo otázkou, zda ještě existovala cesta k záchraně. Barbarský živel každopádně začal hrát stále důležitější roli. Často pokládané stanovisko, že to byly právě kmeny

zpoza hranic, které svou ničivou silou měly zničit římskou moc, dnes jednoduše nemůže uspět. Ve skutečnosti svou roli sehrálo hned několik faktorů, které dokládaly, že vláda Říma přestávala stále více stát na pevných základech. Právě hledání těchto faktorů, které zapříčinily vnitřní slabost mohutného státu, je předmětem této práce.

Neuspokojivá vysvětlení konce západořímské říše, která převládají mezi laickou veřejností ale i při výuce na základních či středních školách, se stala důvodem ke zvolení tohoto tématu. Dalším motivem je i množství názorů a prací zabývajících se danou problematikou, což poskytuje značnou výzvu na formování vlastního pohledu na věc. Jasně totiž je, že samotný nápor barbarů nemohl stačit k ochromení kolosu, který měl značnou civilizační výhodu. Přes všechny své vnitřní potíže Římané nemohli ztratit ze dne na den svou vyspělost, která jim dovoľovala tak dlouho ovlivňovat životy nejen vlastních obyvatel, ale i lidí žijících za hranicemi říše. Fenomén pádu impéria na západě zároveň přilákal pozornost značné části odborné obce, což poskytuje dostatek zpracovaného materiálu použitelného pro vypracování faktograficky i názorově bohaté práce a zároveň nabízí prostor k vyjádření vlastních názorů na základě osvojených si faktů.

Dílo se nesoustřeďuje toliko na historické události, ale snaží se spíše o celkový popis problematiky z několika úhlů pohledu, čemuž taktéž odpovídá členění celé práce, která je rozdělena do čtyř kapitol – Společnost, Náboženství, Války, Celkový úpadek. Každá z částí obsahuje tematický úvod a je pak dále členěna do tří až šesti podkapitol. Největší prostor zaujímá hned první oddíl věnující se společenskému uspořádání, které v období pozdní antiky doznalo značných změn a indikovalo několik neblahých trendů uvnitř státu. Jednou z největších událostí čtvrtého století jistě bylo přijetí křesťanství za oficiální státní náboženství, což naráželo na určité potíže, kterým bylo nutné se více věnovat stejně jako faktu, že tento krok byl do jisté míry osudový vzhledem k dalšímu směřování celé Evropy, která je dodnes považována za křesťanskou. Svou roli při úpadku moci západořímského impéria sehrály zcela jistě i války a nástup tzv. stěhování národů v druhé polovině čtvrtého století. Kapitola věnující

se právě vojenským střetům obsahuje nejvíce chronologického vyprávění, čímž se liší od ostatních a pokrývá především zmíněné období mezi lety 378–410. Poslední část nazvaná Celkový úpadek především posouvá dříve nastíněná témata ještě dále s ohledem na další dějinný vývoj, do jehož kontextu je uvádí a osvětluje jejich důležitost nejenom ve smyslu pádu posledního západořímského císaře, ale i dalšího směřování Evropy.

Členění kapitol primárně není chronologické, neboť již bylo uvedeno, že se práce soustřeďuje především na popis jednotlivých problémů. V rámci konkrétních podtémat již ovšem dochází k nastínění vývoje v rámci sledované doby ke zvýraznění dynamických jevů, které probíhaly. Zároveň se dá říci, že první dvě kapitoly v zásadě mapují situaci uvnitř římského impéria před důležitými mezníky v klíčovém období let 378–410. Pro pochopení kontextu událostí, které se odehrály právě na přelomu čtvrtého a pátého století, je totiž nezbytné seznámit se s jevy, které zcela jistě sehrály významnou roli ve formování státu především v otázkách jeho připravenosti čelit výzám. Z tohoto důvodu bylo nezbytné umístit popis daného období, jež lemovaly především vojenské a politické střety, až za první dva oddíly. Poslední část se poté již může věnovat zpřesnění určitých bodů a analýze vývoje po roce 410, aby si čtenář v plné míře uvědomil důsledky popisovaných událostí. Zároveň v poslední kapitole dochází k uzavírání pomyslného kruhu, kdy dříve nastíněné problémy do sebe zapadají a vytvářejí tak kompletní obraz úpadku impéria.

Cílem práce bylo vytvoření uceleného díla podávajícího obraz doby plné dramatických změn. Studium materiálů zároveň poskytovalo velké množství podnětů k vytvoření si vlastních názorů, což byl taktéž jeden ze záměrů. Na daném tématu se totiž ukazuje, že ne vždy je vše ve skutečnosti takové, jaké se to na první pohled zdá. Řada problémů impéria se ukázala často býti spíše důsledky daleko hlubších příčin. Celá záležitost je navíc o to složitější, že současníci pochopitelně nemohli vědět to, co my, a proto jen málokdy od nich získáme přímé pojmenování všech skutečných problémů doby. Častěji je tedy nutné všimnout si spíše drobných náznaků v pramenech, nebo úsilí vlády (například

v podobě zákonů), které takto odhalují jevy, které v danou chvíli císař a jeho poradci považovali za nejpálčivější.

Použité zdroje lze rozdělit podle doby vzniku na dvě poloviny. Tu první zaujímají moderní díla v podobě odborných knih a článků napsaných od dvacátého století po současnost. Protipólem jim je naopak druhá skupina použitých pramenů, která vznikala již v době samotných popisovaných událostí a lze je tedy nazvat primárními, nebo byly sepsány s odstupem několika málo let či století a samy čerpaly ze zdrojů primárních (např. Jordanes – *Gótské dějiny/římské dějiny*). Toto obecné dělení nelze plně uplatnit na dva autory, jejichž díla byla v práci taktéž použita. Charles Montesquieu (*Sláva a úpadek říše římské*) a Edward Gibbon (*The Decline and Fall of the Roman Empire*) totiž spadají do období osvícenství. Výtvar francouzského myslitele je spíše stručným a obecným zamyšlením nad celými dějinami římské říše a otázka jejího úpadku zaujímá poměrně malý prostor. Naopak Edward Gibbon dokázal vytvořit naprosto epochální dílo, které je pro svůj rozsah dnes vydáváno v několika svazcích, ve kterých zachytil velice podrobně především období od nástupu adoptivních císařů (od roku 96 n. l.) až do pádu východořímské (Byzantské) říše v patnáctém století.

Nejvýznamnějším primárním pramenem období pozdní antiky je bezpochyby dílo historika Ammiana Marcellina (*Dějiny římské říše za soumraku antiky*), který se zaměřuje především na období několika desetiletí před rokem 378. Nepoměrně velká část je při tom věnována především císaři Juliánovi, jehož vláda paradoxně nebyla příliš dlouhá. V tom lze spatřovat zjevnou nevyváženost a zaujetí autora právě pro tohoto vladaře, i když i k němu dokázal být mnohdy kritický, a proto je třeba říci, že pro nás bezpochyby představuje velmi spolehlivý zdroj poznatků. Právě zaujatost a předpojatost antických autorů leckdy přímo vybízí k opatrnosti. V době pozdního císařství se totiž objevuje celá řada ideologicky a nábožensky motivovaných děl. Z těch použitých v práci jimi bezpochyby jsou *Církevní dějiny* od Socrata Scholastica či práce slavného církevního představitele Aurelia Augustina *O boží obci*. Z výše zmíněných

důvodů byla tato literatura použita především jako doplněk a k doložení udaných tvrzení a faktů.

Práce se z velké části opírá především o moderní prameny z řad českých i zahraničních historiků. Význam takové literatury spočívá především v širší záběru a moderních interpretacích jednotlivých problémů, kterým se věnují. Zároveň se tyto autoři nesoustředí pouze na výklad velkých vojenských a politických událostí, ale také na sociální či ekonomické poměry, jejichž důležitost nelze podcenit. Naopak je třeba poznamenat, že řada kroků římské vlády spíše reagovala na podněty přicházející zevnitř samotného impéria, a proto je důležité zabývat se právě těmito tématy. Velice trefně například dokázala vystihnout pozici římského státu Jarmila Bednaříková ve své knize *Stěhování národů*, kde seznamuje čtenáře nejen s dobou, ale právě také i s poměry panujícími uvnitř hroučícího se kolosu. Ještě podrobněji tak činí Josef Česka, který ve svém díle *Zánik antického světa* umně kombinuje výklad historických událostí s účelným vysvětlením potřebných souvislostí. Pro třetí kapitolu byly důležité především dva prameny, které se věnují dějinám Gótů, jejich etnogenezi a konfrontaci s římskou říší. Ladislav Doležal v práci *Interakce Gótů a římského impéria ve 3. – 5. století* popisuje složitý vztah obou stran, který nebyl čistě vojenský, ale taktéž udává příklady, kdy docházelo ke vzájemnému kulturnímu ovlivnění. Podobně tak činí i Peter Heather (*Gótové*), avšak ten se více soustředí i na oblasti zájmu, které by v práci byly nadbytečné a odváděly by od daného tématu. Velký vliv na konečnou podobu práce měla kniha Guye Halsalla (*Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*), který mnohdy neváhá rozbít zažitě představy o vlivu nájezdů barbarů na římský západ. K tomuto účelu používá množství historických faktů vhodně daných do kontextu a dále logické úvahy podporující nabízená východiska. Autor navíc neváhá kombinovat prvky mikro a makro historie a odborně a zároveň přístupně popisuje danou problematiku. Část bibliografie taktéž zaujímají odborné články, jejichž zaměření a obsah však jsou ve většině případů poměrně úzké a dosti konkrétní. Proto mají význam jen pro dílčí otázky analyzované v jednotlivých kapitolách. Častěji je jich spíše užito k dodatečnému vysvětlení daného problému, než že by na nich stál rozbor

jednotlivých témat. Tak tomu je například u dvojice článků historiků Cama Greye (*Contextualizing Colonatus: The Origo of the Late Roman Empire*) a A. H. M. Jonese (*The Roman Colonate*), kteří se shodně věnují problematice kolonátu v rámci pozdní fáze římského císařství na západě.

2 Společnost

Ne nadarmo se říká, že základem každého státu je jeho lid, římské impérium nevyjímaje. Ve třetím století prošla říše obrovskými otřesy především během období tzv. vojenských císařů. Od smrti císaře Alexandera Severa (235) do nástupu Diokleciána (284) uvnitř státu probíhaly téměř neustálé boje o moc a v kombinaci s vnějším ohrožením tak narůstal chaos.¹ Počátky úpadku lze hledat již ve století druhém právě v sociální sféře, neboť nastala krize tradiční otrocké práce, narůstá vliv velkých statkářů, kteří byli v podstatě vyňati z městské správy, a zároveň se naplno projevil konflikt mezi armádou a senátem. Právě tento konflikt do jisté míry způsobil časté střídání císařů, ať těch legitimních, či uzurpátorů. Nezřídka totiž jedna nebo druhá strana jmenovala svého kandidáta, což vedlo k neustálým občanským válkám. Na tyto konflikty doplácelo pochopitelně především obyvatelstvo na venkově, na které byly kladeny stále vyšší požadavky a jsou tak postupně poutáni přímo k půdě, což bylo dáno především úbytkem obyvatelstva ve válkou zpustošených oblastech. Ty na západě ohrožovaly především germánské kmeny, zatímco na východě představovala největší nebezpečí novoperská říše.²

Dioklecián (284–305) proto musel během své dvacetileté vlády vyřešit mnoho problémů, zahrnující vojenské a správní reformy a přímo tak formoval strukturu společnosti pozdní římské říše. Na jeho dílo pak navázala další z velkých postav tohoto období Konstantin I. (306–337) nazývaný též Veliký. Zde je však nutné si uvědomit, že problémy, na které Dioklecián a jeho nástupci reagovali, vznikly daleko před jejich narozením a nelze tak tvrdit, že právě oni vytvořili společenské uspořádání typické pro poslední dvě staletí římského západu. Jednalo se tedy o dlouhodobý proces. Struktura společnosti samozřejmě nezahrnovala pouze ty nejmocnější (císaře a jeho dvůr) a naopak venkovské agrárně zaměřené obyvatelstvo. Přejít na císařství na dominát, který v tomto období probíhal, s sebou například přinesl také značné rozšíření byrokratického

---

¹ BOATWRIGHT, Mary T., GARGOLA, Daniel J., TALBERT, Richard J. A., *Dějiny římské říše. Od nejranějších časů po Konstantina Velikého*, Praha 2012, s. 466–468.

² BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého středomoří*, Praha 2015, s. 639–640.

aparátu a dále se formovala struktura církve v důsledku zrovnoprávnění křesťanství z roku 313 ediktem milánským.

2.1 Nejmocnější z mocných

Není žádným tajemstvím, že již od nástupu Octaviana Augusta do funkce v roce 27 př. n. l. stál v čele státu vždy císař. Krize třetího století a následná vláda Diokleciána však již zcela upozadily senát a nově zavedený dominát dále posunul funkci císaře do sfér absolutismu a autokracie. V období pozdní římské říše se objevil hned dvakrát systém tetrarchie (vlády čtyř císařů), který značil snahu o rozdělení velkého tlaku povinností na více vládců a pokus o pružnější reakci na problémy ve všech částech impéria. Pro západní část říše se však stalo příznačné, že již koncem čtvrtého století nabývají stále více moci vojenští velitelé.

K analyzování pozice císaře v pozdní antice je třeba se vrátit do roku 285, kdy císař Dioklecián přizval k vládě vojenského velitele Maximiana (286–305), nejprve v hodnosti nižšího spoluvladaře caesara. Toto rozhodnutí vyplývalo z částečné prevence, neboť se nezdálo, že velitel s armádou se prohlásil císařem a rozpoutal občanskou válku. Dioklecián potřeboval od Maximiana potlačit povstání bagaudů v Galii a přizvat ho k vládě mělo jasně zabránit jeho možnému pokusu o převzetí moci. Tento tah se ukázal být správným, neboť Maximianus skutečně zůstal Diokleciánovi věrný a po úspěšném potlačení povstání v Galii, byl tento vojevůdce dokonce povýšen roku 305 do hodnosti augusta.³ Roku 305 pak vzniká tetrarchie, tedy systém vlády čtyř císařů, dvou v hodnosti augustus a dvou v nižší hodnosti caesar. Východním spoluvladařem Diokleciána byl jmenován Galerius (305–311), Maximianovým pak Constantius Chlorus (305–306). Roku 305 se pak stalo něco zcela ojedinělého, neboť Dioklecián odstoupil ze svého úřadu a k témuž kroku přinutil i Maximiana. Moc tedy plynule přešla na Constantia na Západě a na Galeria na Východě, novými caesary se stali Maximinus Daia (310–313) na Východě a na Západě Valerius Severus (306–307). Hned následující rok však Constantius zemřel a armáda

---

³ BARRETT, Anthony A., *Životy císařů*, Praha 2012, s. 296.

provolala císařem jeho syna Konstantina I. a praetoriáni v Římě syna Maximiana Maxentia (306–312). Systém tetrarchie se tedy záhy zhroutil. Zmatek měla řešit největší tehdejší autorita v podobě Diokleciána, avšak z jeho podnětu vzešlo pouze jmenování Licinia (308–324) roku 308 dalším císařem a jelikož se nikdo svého postavení nechtěl vzdát, vypukla další občanská válka. Z té vyšel vítězně Konstantin s Liciniem. Dvojvládí vydrželo do roku 324, kdy byl posléze poražen i Licinius, a Konstantin se stal jediným pánem celé říše.⁴ Diokleciánova tetrarchie tak možná až příliš spoléhala na absolutní loajalitu všech vůči tomuto systému nástupnictví a příliš nepočítal se ctižádostí jednotlivých aktérů. Slabinou navíc jistě bylo i vyloučení příbuzenských vztahů v původní tetrarchii, neboť nakonec byli jmenovaní císaři potomci těch bývalých bez ohledu na zavedený řád.

Tetrarchie se nám s odstupem času může jevit jako nepovedený pokus o řešení otázky nástupnictví a efektivního spravování státu, nicméně právě zde se objevují počátky rozdělení říše na západní a východní část. Jednalo se pouze o náznaky, protože v rámci tohoto zřízení měl sice každý z císařů na starosti své území, měl své sídelní město, ale na druhou stranu byly zákony vyhlášované v rámci celé říše, jejíž jednota tak nebyla, alespoň formálně, narušena.⁵ Neživotaschopnost vlády čtyř se ukázala podruhé po smrti císaře Konstantina Velikého. Do roku 335 určil své tři syny Constanta (337–350), Konstantina (337–340) a Constantia (337–361) a synovce Dalmatia caesary a po jeho smrti roku 337 se všichni tři synové stali augusty, zatímco Dalmatius v létě téhož roku zemřel po vzpouře v Konstantinopoli. Ani vláda tří bratří netrvala dlouho, neboť Constans roku 340 porazil Konstantina a stal se jediným pánem Západu.⁶ Římský svět již nikdy tetrarchii nepoznal a zvláště ke konci čtvrtého století se oba dvory od sebe vzdalovaly, přestože ještě několikrát na kratší dobu zavládl nad celým Středomořím jediný císař, z nichž posledním byl Theodosius I. (379–395), po jehož smrti v roce 395 zůstalo impérium navždy rozdělené.

---

⁴ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila, *Dějiny Byzance*, Praha 1992, s. 23–25.

⁵ GRANT, Michael, *Římští císařové. Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*, Praha 2002, s. 221–222.

⁶ ČEŠKA, Josef, *Zánik antického světa*, Praha 2000, s. 93–94.

V této době je také dovršen 300 let trvající vývoj absolutizace moci císaře, neboť se již zcela vytrácí původní prvky republiky a monarcha se stává držitelem absolutní moci. Dioklecián se inspiroval u císaře Aureliana (270–275) a i on sebe prezentoval jako člověka božského původu. Tomu napomáhala sama doba, kdy se stával velmi populárním novoplatonismus s myšlenkami uctívání jediného boha, čemuž měla právě odpovídat osoba císaře. Ten stál doslova na vrcholu společnosti a jeho osoba měla vyzařovat posvátnost, ke které měli právo se přiblížit jen vyvolení. Psychologicky tato změna zcela zapadala do neutěšené doby a pro prostý lid přinášela útěchu v podobě vědomí, že všemocný bůh vládne říši. V praxi pak takováto změna s sebou přinesla i zavádění orientálních prvků. Císařovu hlavu proto zdobil diadém, jeho purpurový plášť se stal doslova posvátným, místo tradičního pozdravu císaře nyní musel občan padnout na zem a vyjádřit tak svou úctu a podřízenost a samotný monarcha se nyní na veřejnosti ukazoval jen vzácně, ale o to s větší pompézností. Změnilo se i oslovení na Dominus et Deus, což mohlo působit nepatříčně u křesťanských císařů, a proto bylo oslovení několikrát pozměněno a císař byl označován, jako prodloužená ruka Boha na zemi a jeho duše měla být božské podstaty.⁷

Často se stává, že držet moc titulárně a fakticky nebývá totéž. Zvláště pro námi sledovaný Západ se totiž na konci čtvrtého století stalo typické, že faktická moc příslušela vojenským velitelům germánského původu. Tato skutečnost byla dána slabostí a nezletilostí panujících císařů. Prvním takovým panujícím velitelem byl původem Frank Arbogast, který zastával hodnost *magister militum*⁸ v římské armádě, a byl určen regentem za nezletilého císaře Valentiniana II. (375–392), který za záhadných okolností roku 392 zemřel, ať už sebevraždou, či vinou samotného regenta. Je však příznačné, že jakkoli mocný, Arbogast se v nastalé situaci neodvážil obléknout purpur a raději na trůn dosadil dvorského úředníka Eugenia. Oba dva byli roku 394 poraženi východořímským císařem

---

⁷ BABIC, Marek, *Od antiky k středověku. Dejiny neskorého rímského cisárstva medzi rokmi 284–476*, Brno 2009, s. 51–53.

⁸ Nejvyšší velitel římských polních vojsk v době pozdního císařství. ADKINS, Lesley, ADKINS, Roy A., *Antický Řím*, Praha 2012, s. 67.

Theodosiem, který považoval Eugenia za uzurpátora, a právě on necelý rok do své smrti jako poslední císař vládl celé říši.⁹

Na Arbogasta vlastně plynule navázal jiný generál germánského původu Stilicho. Ten byl jmenován Theodosiem regentem za mladého Honoria (395–423) na Západě a dokonce proklamoval své regentství i za východního císaře Arkadia (395–408). Kdyby se podařilo Stilichonovi prosadit svůj, ať už domnělý či oprávněný, nárok, stal by se faktickým pánem celého impéria, avšak Východ potřeboval více, než jen tvrzení generála, který měl vyslyšet prosbu umírajícího císaře na smrtelném loži. Nedostatek kuráže a odhodlání vzít si třeba i násilím Východ tak Stilichonovi zabránily sjednotit rozdělené dvory.¹⁰

Nároky Stilichona na Východ nepřekvapivě způsobily nevraživost obou částí říše, přesněji řečeno nevraživost mezi oběma dvory. Ten východní ovládal Rufinus a i když byl pravděpodobně na popud Stilichona roku 395 zavražděn, propast mezi oběma stranami se nepodařilo zacelit.¹¹ Právě tato regentství nakonec jakoby pomohla zničit to, co kdysi tvořilo jednotnou velmoc, ovládající celé Středomoří. Vinu však nelze jednoduše hodit na ony regenty, avšak spolu s tím i na slabé císaře, kteří se nedokázali vymanit z vlivu svých dvorů a ne nadarmo je dnes Honorius vnímán jako neschopný a slabý panovník.

Instituce císařství tedy taktéž prošla značnou proměnou, neboť nyní získává absolutní moc bez ohledu na senát. Právě ona absolutní moc však musela být v rukách schopného panovníka, a zatímco první polovina čtvrtého století se vyznačovala množstvím silných osobností v podobě Diokleciána (284–305), Konstantina Velikého (306–337), Constantia II. (337–361), ta druhá již přinesla skutečný úpadek císařské moci skrze Gratiana (375–383), Valentiniana II. (375–392), Honoria (395–423) či později vládnoucího Valentiniana III (425–455), nehledě na množství uzurpací, které ještě více podryvaly moc legitimních vládců.

---

⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, *Stěhování národů*, Praha 2013, s. 81–82.

¹⁰ CAMERON, Alan, *Theodosius the Great and the Regency of Stilico*, in: *Harvard Studies in Classical Philology* 73, 1969, s. 276–280.

¹¹ HALSALL, Guy, *Barbarian Migrations and the Roman West 376 – 568*, Cambridge 2007, s. 194–195.

2.2 Armáda byrokratů

Každý stát bez výjimky potřebuje úřednictvo, které bude uvádět v praxi zákony, vybírat daně a spravovat správní jednotky. Vzhledem k množství problémů, kterým musel pozdní římský stát čelit, není až tak překvapivé, že se císaři snažili o zefektivnění správy rozsáhlé říše, která zahrnovala mnohdy velice rozdílné oblasti od Británie, přes Itálii, po sever Afriky a západ Asie. Nárůst úřednictva a vznik doslova armády byrokratů nejlépe ukáže srovnání počtu státem placených úředníků, kdy v roce 249 víme o 250 úřednících v celém impériu, zatímco v roce 400 stát zaměstnával již 6000 byrokratů.¹²

Tento masivní nárůst byl přitom způsoben vytvořením mnoha nových správních celků. Počet provincií byl ve čtvrtém století zdvojnásoben jejich zmenšením a to z jednoduchého předpokladu, že menší území se daleko lépe spravuje a jednotlivým místodržícím tak nic neunikne. Byl tu také jiný praktický důvod těchto změn. Úředníci v čele provincií nyní měli na starost menší území, a tudíž nemohli získat takový vliv a bohatství, aby mohli ohrožovat centrální moc v podobě císaře. Hrozbě uzurpace se mělo zabránit i tím, že byly striktně odděleny vojenská a veřejná moc, což v praxi znamenalo, že místodržící armádě zajišťoval ze své provincie zásoby, avšak sám neměl žádnou moc nad armádou a naopak.¹³ Provincie byly poté uskupeny do celkem 15 diecézí, v jejichž čele stál vždy úředník vikář a utvořily střední stupeň kontroly impéria. Tím nejvyšším byla prefektura, které byly celkem čtyři – Východní, Illyrská, Italská a Galská. V čele prefektury stál prefekt se širokými pravomocemi zahrnující kontrolu správců diecézí i provincií. Kolem císaře se pak utvořila celá skupina úředníků s tituly comes, kteří uváděli v praxi nařízení přímo od císaře a zároveň zde byli dva úředníci spravující pouze finance a to zvláště císařské a státní.¹⁴ Takto na první pohled se zdá až nepředstavitelné, že jen tyto změny způsobily bujení této společenské vrstvy, avšak je nutné si uvědomit, že každý nový úřad nabíral hned několik lidí a atraktivita tohoto povolání byla značná.

---

¹² HEATHER, Peter, *The Fall of the Roman Empire. A New History*, Londýn 2006, s. 28.

¹³ HALSALL, s. 74–76.

¹⁴ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 72–74.

Postupem času v pozdně římském státu nastává krize městských kurií, což byly samosprávné úřady starající se o obce. Dříve bylo běžné pro bohaté měšťany utrácet za veřejné stavby a stávat se členy kurií, nicméně nyní se pozornost přesunula právě ke státní správě, která získala svou popularitu. To bylo dáno tím, že státní byrokraté zodpovídali například za vypisování daní ve městech a pomáhali místním místodržícím s vynesemím verdiktů při právních přích, což jen utužovalo jejich podíl na moci. Je tedy vcelku pochopitelné, že bohatí obyvatelé měst neváhali naklonit si úředníky na svou stranu jakýmkoliv způsobem. Do řad úřednictva při tom často odcházeli bývalí kuriálové nebo bohatí občané s cílem prosazovat své zájmy. Popularita úřadů byla skutečně veliká a císař často vyhověl žádostem za předpokladu, že si vytvoří mocenskou skupinu lidí vděčných za místo ve státní správě. Kolem roku 400 dokonce museli císaři vydat zákony omezující růst byrokracie a doslova donutit žadatele, aby zůstali v městských samosprávách, které zažívaly masivní odliv personálu, a rodiče dokonce zapisovali své čerstvě narozené potomky na čekací listiny pro vstup do byrokracie. Důležité je si uvědomit, že zde nastala adaptace obyvatel na nové struktury a kuriálové pouze vyměnili místo v městské samosprávě za kariéru státního úředníka, která nebyla nikterak dobře placená, avšak nabízela vysoký společenský status, kariérní vzestup a možnost podílet se na přímém rozhodování.¹⁵

Již bylo zmíněno, že zvláště bohatí vlastníci půdy měli velký zájem na tom, aby byli s úředníky zadobře. Je zcela jasné, že podobná motivace nezřídka přinášela bujení korupce, která se zjevně rozvinula do zcela kolosálních rozměrů. Nejschopnější lidé často odcházeli spíše do církevních struktur a dědičnost administrativní kariéry pochopitelně víceméně znemožňovala výběr z těch nejschopnějších. Častou praxí se tak stalo, že vykonání úkonů bylo vázáno na konexe a úplatky. Vážnost situace si zcela uvědomovali i současníci, neboť císaři vydávali celé řady nařízení proti korupci, avšak ani hrozba tvrdých trestů nedokázala tento nešvar, ochromující akceschopnost správy, vymýtit. Marným bojem se ukázaly i pokusy o reorganizaci byrokracie, neboť se projevovaly pouze

---

¹⁵ HEATHER, *The Fall of the Roman Empire. A New History*, s. 116–118.

narůstající centralizací moci a útlakem jednotlivců, kteří se pod dohledem úředníků stávali téměř otroky státu s výjimkou jen těch nejbohatších.¹⁶

2.3 Církev

Osud křesťanů v rámci římského státu představuje v dějinách velice zajímavý příběh, kdy se z utiskované menšiny vyvinula jasná součást státního zřízení a kdy se z malé sekty, která vznikla začátkem našeho letopočtu, stalo státní náboženství největší říše své doby. Útlak křesťanů pochopitelně netrval kontinuálně tři staletí do nástupu Konstantina Velikého, nicméně nenávistný vztah vůči tomuto náboženství, proklamující jediného skutečného boha, je dostatečně známý například u císaře Nerona (54–68), či u velkého reformátora Diokleciána.

Jasným přelomem ve vztahu křesťanství a jeho struktur vůči státu je jistě vítězný postup císaře Konstantina Velikého proti rivalovi v boji o trůn Maxentiovi v roce 312. Konstantin se stal jediným panovníkem západní poloviny a spolu s východním císařem Liciniem v Miláně roku 313 vydal slavný edikt milánský, který po porážce Maximina, posledního konkurenta v boji o Východ, začal platit pro celý římský svět. Díky ediktu došlo ke skutečné náboženské svobodě v rámci impéria a církvi měly být navraceny majetky a to i s podporou státní pokladny. Celá říše, oplývající velkými rozdíly, se nyní měla spojit pod ochrannou rukou jediného Boha.¹⁷

Napravení dřívějších křivd však byla jen jednou součástí nové politiky, kterou razil Konstantin. „*Křesťanští církevní představitelé získali ve společnosti privilegované postavení, a to především biskupové. Křesťanští klerici byli vyvázáni z povinností vykonávat veřejné služby a platit daně, biskupové získali soudní pravomoci (především v otázce rozhodování sporů mezi křesťany a nekřesťany) a v případě potřeby mohli využívat státní dotace a infrastrukturu (např. poštu, dopravu atd.).*“¹⁸ Dalším důležitým nařízením bylo jistě to z roku 321, kdy církev získala právo dědit, což jen posílilo její postavení a vzrůstající moc. Vznikl tak stav, kdy stát podporoval církev a ta na oplátku přejímala

¹⁶ GRANT, Michael, *Pád říše římské*, Praha 1997, 73–75.

¹⁷ GIBBON, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Londýn 1994, s. 252–253.

¹⁸ SUCHÁNEK, Drahomír, DRŠKA, Václav, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013, s. 86–87.

některé jeho funkce.¹⁹ Skutečně nikdo tedy nemohl pochybovat o tom, že Konstantin podporoval křesťanství, ve kterém viděl jasného spojence, jež pomůže překonat problémy a rozdíly mezi občany říše. Především pak pravomoc soudit ukazuje na čirou snahu spojit církve pevně se státem. Pokud bychom měli vnímat impérium, jako starý hroutící se strom, Konstantin měl za to, že církve bude jako podpěra, jež dovolí stromu přežít.

Konstantin se při podpoře církve opíral o biskupy ochotné spolupracovat se státem a sám sebe považoval za povinného zasahovat do chodu církve, která pod jeho rukama nabývala stále větší důležitosti uvnitř státu. Poté, co se křesťané přestali skrývat, však vyvstaly důležité věroučné rozpory a císař rozhodně nestál o rozhádanou a nejednotnou církve. Roku 325 proto svolal do Nikaje první všeobecný sněm, který měl vyřešit celou situaci, jejíž podstata bude blíže popsána v následující kapitole. Konstantin se na koncilu rozhodl prosadit svou autoritou a státními nařízeními chtěl zamezit náboženským rozepřím, což však ještě více rozjitřilo celou atmosféru, neboť císař nevěnoval příliš pozornosti jádru samotných teologických sporů. Samotná církev byla definitivně dotvořena za syna Konstantina Velikého Constantia II., který ve své náboženské politice došel ještě dále. Zatímco jeho otec jakoby ještě stál rozkročen mezi starými kulty a křesťanstvím (i když jej upřednostňoval), Constantius II. roku 346 zakázal pohanské oběti a o deset let později přikázal uzavřít pohanské chrámy. Církev utužovala moc i během politických a vojenských krizí, kdy po zhroucení státní správy přebírala její funkci a mimoto dokázala svou charitativní činností získat na svou stranu obyvatelstvo.²⁰

Definitivní vítězství křesťanství a státní církve přinesla vláda Theodosia I., jenž již roku 380 vydal edikt o jediném povoleném vyznání, čímž chtěl definitivně zakázat veškerá heretická učení a pohanské kulty. O rok později Theodosius svolal druhý všeobecný koncil ke zpřesnění otázek víry. Dokonalý soulad mezi církví a státem však nenastal, neboť se mezi biskupy objevilo několik osobností, které se cítily být dostatečně silnými, aby vystupovaly proti

---

¹⁹ ČEŠKA, Josef, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, Brno 1983, s. 12–13.

²⁰ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 90–91.

autoritě císaře. Takovým představitelem se stal především milánský biskup Ambrosius, který dokonce neváhal prohlásit, že císař je součástí církve a jako takový ji tedy nemůže být nadřazen.²¹ Důležité je také zmínit, že Theodosius se již před konáním konstantinopolského koncilu nechal pokřtít a tím se stal členem církve, což do jisté míry limitovalo jeho kroky: „*Theodosius po vítězství na cestě do Konstantinopole přišel do Soluně. Tam onemocněl a přál si proto být pokřtěn. Od svých předků již kdysi poznal křesťanské náboženství a víře v soupodstatnost byl zcela oddán. A když v těžké nemoci chtěl být rychle pokřtěn, požádal o tuto službu soluňského biskupa.*“²² Těsně před blížící se smrtí se nechal pokřtít již Konstantin Veliký, nicméně Theodosius žil ještě patnáct let.

Ambrosius svůj vliv nejprve uplatňoval na západního císaře Valentiniana II., který sídlil právě v Miláně, nicméně jeho konfrontace s Theodosiem je ještě více vypovídající. Císař totiž krvavě zasáhl proti odbojným obyvatelům Soluně a za to neváhal Ambrosius odeprít císaři účast na bohoslužbě a vyloučil ho z církevního společenství. Právě i kvůli vědomí, že díky křtu již byl Theodosius členem církevního společenství, se imperátor nakonec podvolil a veřejně se kál, čímž uznal, že je i on chybučím člověkem a potřebuje prostředkování církve.²³

Zvláštní skupinou ve společnosti se pak stali mniši, kteří pod názorem, že v civilizaci nelze vést zbožný život odcházeli do ústraní, kde buď osaměle, nebo ve skupinách, vedli prostý život. Celé hnutí po čas čtvrtého století nacházelo velkou podporu a přispívalo k šíření samotného náboženství. Nároky na správného křesťana byly skutečně veliké a z důvodu zachování si morální čistoty se tak mnozí buď nechali pokřtít až na smrtelné posteli, jako tak učinili Konstantin Veliký i jeho syn Constantius II., nebo zkrátka opouštěli civilizaci a stali se mnichy. Mnišství se také stalo pro mnohé jakýmsi manifestem proti spolupráci církve se státem, který ještě v nedávné době pronásledoval následovníky Krista, a odmítání bohatnutí celé organizace spojené s přílivem prospěchářů, kteří hodlali v církvi nastartovat slibnou kariéru. Mniši zároveň pomáhali poutníkům zorientovat se ve víře, a proto je Constantius II. osvobodil

---

²¹ ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 116–120.

²² SOKRATES SCHOLASTICUS, *Církevní dějiny II*, Praha 1990, s. 72.

²³ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 94.

od všech povinností vůči státu. Na druhé straně některá mnišská společenství neměla daleko k sektám a vystupovala přímo proti impériu.²⁴ Tito poustevníci se tak stávali zcela nepřínosnými pro stát. V době nedostatku lidské síly totiž chyběli na polích či v armádě a v některých případech přímo bojovali vůči vládě.

Církev si tedy během jednoho století vybudovala zcela svébytnou pozici v rámci státní hierarchie. Původní záměr Konstantina Velikého, že jednotná říše má mít jediného boha, který bude oním pojícím prvkem, fungoval jen z části. Na jednu stranu církev byla totiž schopná stát podporovat a nahrazovat i činnost jeho orgánů, zároveň nezřídka kdy křesťanští teologové vybízeli k netečnosti, neboť záleželo na posmrtném životě a docházelo tak k odmítání státních úřadů a armády, což v době na přelomu čtvrtého a pátého století, kdy nepřátelské kmeny rok co rok překračovaly hranice, rozhodně nenapomáhalo ke stabilitě a obranyschopnosti kymácejícího se impéria.²⁵

2.4 Laeti a foederáti

Po celou dobu trvání římské říše se barbaři stali faktorem, se kterým se muselo počítat. Od přelomu našeho letopočtu se jimi stali na západě především Germáni. Za příklad slouží dlouhé markomanské války, které vedl císař Marcus Aurelius ve druhém století. Jejich doslova osudný vztah s římským západem se naplno ukázal především ve čtvrtém a pátém století, kdy jejich útoky na hranice impéria doslova ničily oblasti sousedící s barbarským světem. Dnes se výklad pádu Západu často líčí právě jako důsledek nájezdů germánských hord, nicméně celý problém je dalekosáhlejší a pravdou je, že samotné útoky kmenů mohly jen těžko rozvrátit civilizaci, jež byla jednoznačně rozvinutější. Je třeba si totiž uvědomit, že cílem Germánů rozhodně nebylo zničit impérium, nýbrž v jejich očích se zračila touha po podílu na římském bohatství a pro Góty, kteří byli příchodem Hunů tlačeni k hranicím na Dunaji v roce 376, bylo důležité zajištění si bezpečného domova před hrozbou těchto útočníků. Násilí, které se nebáli Gótové následně rozpoutat, mělo za cíl jednoznačně zlepšit jejich postavení a dosáhnout

---

²⁴ BABIC, s. 80–82.

²⁵ GRANT, *Pád říše římské*, s. 152–155.

výhodné dohody s říší.²⁶ Pojmy obsažené v názvu této kapitoly pak přímo souvisí se vztahy Římanů s barbary.

Již zmíněné markomanské války (166–180) měly za následek první větší osídlení římského území kmeny žijícími mimo impérium. Tehdy bylo dovoleno Sarmatům usídlit se v Británii za věrné služby v armádě, což jen ukazuje, jak lákavé bylo vést život uvnitř civilizované říše. Nedobrovolně mohli být barbari usazeni na římském území po prohrané válce, kdy stát chtěl zalidnit konflikty vyliďněnou půdu v pohraničí, a podrobené kmeny byly vítanou pracovní silou zemědělství. Nicméně pokud se barbari vzdali bez boje a dohodli se s představiteli impéria, mohli se usazovat za hranicemi jako laeti, což pro ně bylo velmi výhodné. V takových případech totiž dostávali usedlíci prostředky na první setí a sběr a byli do začátku vyňati z daňových povinností. Jedno břemeno se však ani laetům nevyhnulo – odvody rekrutů do armády, což představovalo největší lákadlo pro římský stát. Laeti nikdy netvořili samostatné vojenské oddíly, nemohli mimo vojenskou službu používat zbraně a byli pod dohledem úředníků, jež kontrolovali jejich činnost a vztahy se sousedy, a co je důležité, sledovali i asimilační proces.²⁷

Jak již bylo řečeno výše, pro římský stát nebylo nic nového přijímání celých skupin barbarů do vojska. Události mezi lety 376–378 však tuto praxi změnily. Gótům bylo dovoleno usazovat se za dunajskou hranicí, neboť byli tlačeni nápirem Hunů z východu, avšak napětí s Římany vyústilo až v bitvu u Adrianopole, která pro římské vojsko dopadla katastrofou, a v císařské armádě zavládl zoufalý nedostatek sil, které bylo nutné doplnit právě z řad barbarů. Tato najímaná síla se nazývala právě foederáti (od foedus, spojenecká smlouva) a byly najímány celé oddíly i s veliteli. Původně tyto skupiny uzavíraly smlouvu s impériem, aniž by jim bylo dovoleno usazovat se na římském území, nicméně ve čtvrtém a pátém století došlo k opačnému trendu a skupiny barbarů se nejen mohly usazovat, ale dokonce jim bylo povoleno chovat se dle svých vlastních zákonů na území římské říše.²⁸ K tomuto postupu došlo po uzavření míru po šesti

---

²⁶ WARD – PERKINS, Bryan, *The Fall of Rome and the End of Civilisation*, Oxford 2006, s. 52.

²⁷ BABIC, s. 133–134.

²⁸ ADKINS, ADKINS, s. 56.

letech bojů s Góty na Balkáně v roce 382.²⁹ Tyto dramatické události každopádně vytvořily milník ve vztahu Římanů a barbarů. Právně pak byli foederáti rovnocenní Římanům a smlouva je zavazovala ke konání vojenské služby. Foederáti původně sloužili pod římskými veliteli, nicméně to se právě koncem čtvrtého a především v pátém století změnilo. Co je ještě důležitější, tyto skupiny, které se usazovaly na římském území, často odmítaly podvolit se romanizaci a uchovaly si vlastní kulturu, což přispívalo k vytvoření hned několika kompaktních skupin barbarů uvnitř impéria a mohly tak svou přítomností přispívat k rozkladnému procesu říše. Problém byl i v tom, že Římané nikdy nebyli schopni vnímat barbary za rovnocenné a byli pro ně ti druzí. Celý vývoj eskaloval do takové míry, že již v pátém století byli foederáti na římské říši nezávislí a ovládali, především pak v Galii, území, která státní správa neměla vůbec pod svou kontrolou.³⁰

Římané se tedy s přítomností barbarů u svých hranic museli nějak vyrovnat. Jejich usazení za římskými hranicemi po událostech u Adrianopole bylo spíše nutností a nikdo si nedokázal představit, že tato praxe odstartuje proces vytvoření celé řady autonomních území uvnitř impéria. Nelze si však představovat barbary, kteří cíleně rozvraceli struktury státu a svou iniciativou působili k jeho úpadku. Sami Římané totiž neváhali v některých případech své spojence zneužívat v bojích a není divu, že byli ke svým hostitelům nedůvěřiví. Například v roce 393 Theodosius I. zmobilizoval do války s uzurpátorem Eugeniem mnoho Gótů. Při rozhodující bitvě měli Gótové stát v první linii a mělo jich zemřít na deset tisíc a mnozí Římané kvitovali, že Theodosius vyhrál bitvu a zároveň oslabil tyto foederáty, jejichž přítomnost na římském území zjevně nebyla příliš vítána.³¹ Soužití s novými usedlíky však nemohlo fungovat na základě nepřátelství. Docházelo proto k podpoře integrace barbarů například skrze sňatky mezi barbary a obyvateli impéria. Takových svateb v průběhu tohoto soužití přibývalo a urychlovalo tak zapojení usídlených barbarů do

---

²⁹ HEATHER, Peter, *Gótové*, Praha 2002, s. 143.

³⁰ DOLEŽAL, Ladislav, *Interakce Gótů a římského impéria ve 3. – 5. století n. l.*, Praha 2008, s. 202–205.

³¹ HEATHER, *Gótové*, s. 145–146.

společnosti.³² Podobné svazky dokonce nebyly výjimkou ani mezi elitami a měly jistě symbolizovat právě takovou integraci. Například Stilicho, polovandalského původu, si vzal Serenu, spřízněnou s císařem Theodosiem I., franský vojenský velitel Merobaudes se oženil s Římkou Nonosou, východořímský císař Arkadius se oženil s Eudoxií, dcerou franského generála, a takto by bylo možné pokračovat dále.³³ Z toho jasně vyplývá, že tu byl skutečně zájem na oboustranném partnerství, avšak vývoj nepokročil směrem k vytvoření jednotné smíšené společnosti.

2.5 Ve jménu otce

Síla a vitalita státu se často měří podle střední třídy, její šíře a bohatství. Důležitost tohoto obyvatelstva pro stát tkví především v její schopnosti odvádět daně, které posléze stát přerozdělí do různých sektorů podle aktuálních požadavků. Potřeba pozdně římského státu byla jednoznačná – ubránit hranice proti nebezpečí zvenčí, avšak výdaje na armádu byly obrovské. Ostatně politika posilování hranic proti barbarům se musela jevit rozumnou a císaři takto obhájovali stále se zvětšující daňové břemeno. Ve skutečnosti se z hranice udělal nástroj státní ideologie, který měl přinutit obyvatele příliš nepřemýšlet o tom, co se s daněmi vlastně stane, neboť za hranicemi říše se rozprostíral necivilizovaný svět, před kterým bylo nutné se bránit.³⁴ Výběr daní se stal ještě více prioritním, než kdy dříve, avšak zvyšující se břemeno nezohledňovalo stav obyvatel a státní obsese výběrem prostředků tak ničila produktivní třídu.

Paradoxní je, že daňový systém ve svých důsledcích postihl i samotné výběřčí, kterými byli kuriálové, tedy zástupci měst. O nepopularitě této funkce svědčí, že bohatí lidé pozbyli zájmu o tuto funkci a stát tak donutil střední vrstvy nedobrovolně vstoupit do kurií. Od práce v kuriích navíc byli osvobození kněží, senátoři nebo jezdecký stav, a proto bylo nutné dostat do kurií ty, co zbývali. Aby si stát následně zajistil udržení kurií v chodu, povinnost služby v nich se dědila na potomky. Kuriálové se navíc oproti minulosti stali jen prodlouženou

---

³² MATHISEN, Ralph, *Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire*, in: *The Journal of Roman Studies* 99, 2009, s. 155.

³³ Tamtéž, s. 145–146.

³⁴ HALSALL, s. 140–142.

rukou státu a jejich úloha se sestávala především z výběru daní v penězích i naturáliích a organizovali také odchody rekrutů do armády. Kuriálové tak byli nesmírně neoblíbeni mezi lidmi a zároveň podléhali neustálému tlaku státu, který vyžadoval odvody daní a setrvání radních ve funkcích. Radní pak nemohli ani svévolně odcestovat, neboť by byli postiženi konfiskací majetku. Kuriálové byli navíc osobně odpovědní za případné deficity ve výběru daní a stát se na nich dopouštěl i tělesných trestů v případě, že se nepodařilo zaplatit částku v požadované výši. Tito radní tak uvízli mezi státní mocí, vyvíjející obrovský tlak, a obyvatelstvem, které bylo povinno platit. Městský stav tak žil v neustálém konfliktu jak s bohatými, tak chudými, a jeho situace byla doslova bezvýhodná.³⁵

Nejvíce postiženou skupinou obyvatelstva zdaněním byli jistě rolníci. Pro ty se časem stalo nemožné plnit své závazky na jejich polnostech a byli nuceni odejít pracovat na přidělenou půdu pod velkostatkáře a stávali se z nich tzv. kolóni. Tento princip fungoval již dříve v dobách republiky i císařství, nicméně právě nyní lze zaznamenat velký nárůst takových, kteří vyměnili svobodný život na hranici chudoby, za v podstatě polosvobodný život pod velkostatkáři. Dalším faktorem se stal stát, který dbal o stálost daňových příjmů a zamezil tak pohybu kolónů a jejich potomků. Lidí obdělávajících půdu navíc bylo málo a těmito zásahy mělo být zajištěno, že na polích bude dostatečná pracovní síla, která bude moci platit státu.³⁶ Každý takový rolník se musel přihlásit k půdě a jejímu vlastníkovi, kterému od té doby náležel a doslova byl připoután na svém místě. Vlastník půdy byl nyní povinen odvádět daň ze svého rolníka. Formálně byl kolón svobodný, prakticky se však jeho postavení přibližovalo tomu, které požívali otroci.³⁷ V případě, kdy vlastník prodal půdu kupci, nový majitel s půdou kupoval i rolníka. Zajímavé však je, že takový systém nefungoval v celé říši, neboť například v Egyptě byli kolóni registrováni k obci. Nicméně jasné

---

³⁵ GRANT, *Pád říše římské*, s. 66–69.

³⁶ GIARDINA, Andrea, *Římský člověk a jeho svět*, Praha 2014, s. 210–211.

³⁷ GREY, Cam, *Contextualizing Colonatus: The Origo of the Late Roman Empire*, in: *The Journal of Roman Studies* 97, 2007, s. 165–166.

je, že pouto mezi vlastníkem půdy a rolníkem se v průběhu času upevňovalo do takové míry, že vznikala v podstatě stav jako mezi pánem a otrokem.³⁸

Znevolnění se však týkalo i dalších skupin obyvatelstva. Například řemeslníci byli sdruženi v kolegiích, od kterých stát vyžadoval plnění svých zakázek, a to na prvním místě. Jednalo se především o závazky vůči císařské armádě, z jejichž plnění v podstatě nebylo úniku. Aby si stát zajistil trvalý přísun výrobků, i tyto profese byly nuceně dědičné. Dostat se z tohoto životního údělu bylo velmi obtížné a to pouze tak, že člověk dostal státní povolení za předpokladu, že za sebe našel náhradu. Krom státních zakázek zůstávalo podnikání svobodné, což však bylo relativní vzhledem k výši potřeb impéria.³⁹

V důsledku politiky státu se tak téměř úplně zastavila sociální mobilita. Zde je však nutné si uvědomit, že impérium něco podobného nečinilo zbůhdarma, ale za jeho kroky je nutné vidět i aktuální situaci, kdy se skutečně celé oblasti potýkaly s nedostatkem lidí v zemědělství i řemeslné výrobě. Obrázek vypleněných měst a neobdělávaných polností byl samozřejmě nejvíce ke spatření v oblastech postižených válkami. Nedostatek lidí s sebou nesl i další důsledky. Půdu bylo nutné znovu zalidnit a jevílo se logickým krokem usadit zde barbarské imigranty, k čemuž například došlo v již zmíněném roce 376.⁴⁰ Stát se také najednou ocitl ve schizofrenní situaci, kdy chtěl řemeslníky nebo rolníky uchovat po generace na svém místě a zároveň toužebně potřeboval rekruty do armády, a proto se jediným logickým východiskem jevílo užití barbarů.

Z výše uvedeného vyplývá, že sociální proměny v pozdní říši římské byly způsobeny především snahou státu o zajištění si pravidelného odvodu daní, kterých bylo třeba na udržování velké armády a dvora. Neexistovalo však nic jako progresivní daň a paradoxně existovalo mnoho výjimek pro ty, co si mohli dovolit platit. „... Zdanění, ať jakkoli kruté a bezohledné, bylo by méně surové, kdyby stejný úděl nesli všichni bez rozdílu. Avšak tato situace je ostudně katastrofální, neboť toto břímě není všem společné. Platby, které by měli odvádět bohatí, jsou ždímány z chudých, takže slabší musí nést jařmo silnějšího. Jediný

---

³⁸ JONES, A. H. M., *The Roman Colonate*, in: *Past & Present* 13, 1958, s. 4–5.

³⁹ ZÁSTĚROVÁ, s. 32–34.

⁴⁰ GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *How Rome Fell. Death of a Superpower*, New Haven 2009, s. 275.

*důvod, proč chudí neplatí úplně vše, tkví ve skutečnosti, že požadavky státu převyšují jejich zdroje...*⁴¹

2.6 Otroci

Celé dlouhé období starověku vyprodukovalo mnoho rozličných kultur, jejichž pozůstatky fascinují lidi až do dnešních dob. Na egyptské pyramidy, římské Koloseum, athénskou akropoli se každoročně jezdí dívat miliony turistů. Jezdí obdivovat monumentálnost, jež zračí výjimečnost těchto kultur. Pravdou však je, že za všemi takovými kulturami stojí práce a utrpení lidí, jejichž činy nebude nikdo nikdy oslavovat, tedy otroků. Právě období starověku je označováno za to, kdy převládla otrokářská společnost a i vyhlášená athénská demokracie stála na práci podřízené skupiny obyvatelstva. Římská říše nebyla výjimkou, avšak s obdobím její pozdní fáze začíná proces feudalizace, který vyvrcholí po zániku západořímské říše. Je zřejmé, že tíživá situace krize impéria dopadla skrze zhoršující se poměry na všechny vrstvy obyvatelstva, snad s výjimkou těch nejbohatších, nicméně přeci jen se našla světlá výjimka, kterou byli právě otroci.

Ve druhém a třetím století vyvrcholila krize otrokářského systému, což vedlo k daleko větší rozmanitosti úloh, jež otrok plnil, a měnila se i jeho úloha. Tato změna byla zvláště nápadná v zemědělství, kde nedostatek pracovních sil stále častěji vedl statkáře, aby se spolehl na práci na něm závislých lidí, kterými byli kolóni a právě otroci. Majitelé půdy otrokům často předávali starost o hospodářství, což s sebou neslo odpovědnost a samostatnost a otroci již nemohli tedy být považováni, jako dříve, za hospodářské náčiní, neboť nyní sami hospodařili.⁴² Dokonce se objevili i otroci, kteří přímo spravují celé panství svého pána a pronajímají ho. Ve městech byl vývoj podobný a otroci se často starali o hospodaření pána, vedli řemeslné dílny a objevili se i vzdělaní otroci v podobě lékařů. Tato praxe fungovala i dříve, nyní však nabývala daleko většího významu. Pro pána to bylo vlastně výhodné, neboť stále mohl podrobit otroka mučení a výslechu a posléze ho i potrestat. Mnoho lidí dokonce dobrovolně vstoupilo do otroctví, aby takto mohli spravovat majetek a to paradoxně mohlo

---

⁴¹ GRANT, *Pád říše římské*, s. 52.

⁴² GIARDINA, s. 158.

vést ke společenskému vzestupu. Tento proces pochopitelně znamenal výzvu pro právní systém, který musel otrokovi přiznat určitou svéprávnost, jelikož v rámci spravování nějakého majetku uzavíral smlouvy. Otrok měl navíc možnost svobodně nakládat s penězi, které si vydělal, a mohl se tak po čase vykoupit nebo být dlužníkem i věřitelem, aniž by jeho pán nesl jakoukoli zodpovědnost.⁴³ Společenský vzestup některých otroků mohl být tak velký, že se dokonce mohli dostat do služeb samotného císaře a zastávat významné funkce blízko nejmocnějšímu muži impéria. Často jimi byli eunuši a zastávali úlohy jako vrchní komoří, správce sídla aj. a dostali se tak výše než kdejaký aristokraté.⁴⁴

Nemůžeme však podlehnout dojmů, že se tito lidé měli nějak dobře. Je sice pravda, že zde bylo popsáno několik případů, kdy se život otroka skutečně výrazně zlepšil, avšak nelze zapomínat na fakt, že se stále ani zdaleka nejednalo o svobodu a otrok zůstával zcela připoután ke svému pánovi. Doklady toho, že sami měli ke spokojenosti daleko, je možno nalézt velice jednoduše. Otroci se například ochotně přidávali k povstání tzv. bagaudů, což byly skupiny nespokojených utlačovaných lidí bojujících proti státu především v Galii. Zotročení lidé také využívali velkých válečných krizí a přidávali se k nepřátelům římské říše, jako tomu bylo například v zimě 408–409, kdy Alarich se svými barbary obléhal Řím. Tehdy se k tomuto germánskému veliteli měli přidat téměř všichni otroci z města. Nutné je si také uvědomit, že se často jednalo o bývalé vojáky, kteří bojovali proti římské říši, a proto se ochotně chopili příležitosti, jakmile se naskytla.⁴⁵

Měnicí se role otroků se odrážela i v zákonodárství. Například císař Konstantin zakázal pánům svévolně zabíjet své otroky, ačkoli zůstalo právo je tělesně trestat. O tom, jak se ztenčovala hranice mezi chudým svobodným obyvatelstvem a otroky, dobře vypovídají případy, kdy rodiče, zbídačení daňovým útlakem, byli nuceni prodávat své děti do otroctví.⁴⁶ Otroků celkově byl v této době spíše nedostatek, a proto například v roce 376, kdy Gótům bylo

---

⁴³ Tamtéž, s. 159–160.

⁴⁴ GOLDSWORTHY, *How Rome Fell. Death of a Superpower*, s. 171.

⁴⁵ WARD – PERKINS, s. 45–46.

⁴⁶ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 70–71.

dovoleno císařem Valensem usídlit se za Dunajem, Římané neváhali získávat od Gótů děti, které se měly stát posléze otroky, výměnou za psy k jídlu.⁴⁷ Celkově zde byla běžná praxe, kdy poražení barbari byli bráni do otroctví, nicméně poptávku po pracovní síle ani tento přísun nedokázal uspokojit. Navíc stavy armády bylo potřeba neustále doplňovat, a proto byli zajatci často spíše začleňováni do vojenských struktur impéria. Tito lidé přitom stejně dobře mohli sloužit na polích, která zela prázdnotou.⁴⁸ Otroci jinak byli vyčleněni z povinnosti sloužit v armádě, nicméně v dobách velkých krizí se stát musel uchýlit i k této možnosti. Například v roce 406 Germáni, vedení Radagaisem, přímo ohrožovali Itálii a bylo potřeba ihned shromáždit sílu, která by se jim postavila. Tehdy nouze vedla stát přijmout do armády i otroky, kteří výměnou dostali malý žold a hlavně svobodu.⁴⁹ Samozřejmě lze jen těžko předpokládat, že taková narychlo sehnaná armáda, složená z mužů, kteří leckdy neměli nikdy meč v ruce, byla skutečně silnou, což však vypovídá o nouzi, která dopadala na stát prakticky ze všech stran.

---

⁴⁷ HALSALL, s. 177.

⁴⁸ GRANT, *Pád říše římské*, s. 47.

⁴⁹ WARD – PERKINS, s. 42–43.

3 Náboženství

K vybudování silné a celistvé říše nestačí jen zbraně, neboť poté, co utichne bitevní vřava, je třeba obyvatelstvo kontrolovat. Toho se dá dosáhnout hned několika způsoby. Stát mohl zahájit vlnu restrikcí a držet obyvatelstvo pomocí tvrdého teroru a vynucovat si poslušnost pomocí síly. V takovém případě se však velice často objeví skupiny ochotné bojovat proti státu, neboť již nehodlají snášet nastalou situaci. Takový vývoj nevyhnutelně přináší oběti na lidských životech, ale i břemeno pro státní pokladnu, která musí reagovat nasazením branné moci. Nicméně je tu i možnost zapůsobit na obyvatelstvo pomocí státní ideologie. Polyteistické kultury byly přímo spjaty s římským státem a v době císařství se toto spojení projevilo v praxi mimo jiné i tím, že císař byl vždy nejvyšším knězem v náboženské hierarchii (tzv. pontifex maximus). Díky tomu *de iure* i *de facto* ovládal oficiální duchovní život v impériu.⁵⁰

Postupem času však státní ideologie v podobě náboženství přestávala plnit svou roli. To bylo do jisté míry způsobeno i vnitřní krizí vrcholící za období vojenských císařů. Neustálá nestabilita a neklid nutně vedly k přesvědčení, že stará božstva již nedokáží ochránit stát, což jen podpořilo proces, kdy si svou oblibu nacházely monoteistické kultury a různá nová náboženství. Jak již bylo dříve řečeno, tento trend zapadal do převládající novoplatonské filozofie, která taktéž počítala s jediným bohem. Vnést do státní ideologie uctívání hlavního božstva se pokusil již císař Elagabalus (218–222), který stranil orientálnímu kultu boha slunce a neváhal ho nadřadit ostatním bohům v rámci rozvětveného římského panteonu. Tento pokus sice krvavě skončil zavražděním císaře, avšak jasně dokládá trend, který šel k nastolení monoteismu.⁵¹ Vedle toho v průběhu třetího století získávalo stále více příznivců křesťanství. Z represí vůči majetným křesťanům lze přímo vyvodit, že základna věřících v Ježíše Krista se rozrůstala i mezi tyto vrstvy obyvatelstva a dřívější výsměch křesťanům z řad pohanských filozofů se nyní změnil na reálnou snahu jej intelektuálně vyvrátit.⁵² To jasně

---

⁵⁰ ADKINS, ADKINS, s. 277.

⁵¹ GRANT, *Římští císařové. Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*, s. 146–147.

⁵² SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 41–42.

zračilo, že toto náboženství získávalo stále více na vlivu a přestože nelze mluvit o christianizované společnosti, tento vývoj měl dramaticky ovlivnit další směřování římské říše.

3.1 Křesťanství jako jednotící prvek

Již bylo uvedeno, že politická vnitřní krize třetího století byla do jisté míry i krizí ideologickou. Občanské války měly za následek zdevastování celých oblastí římského státu a zbídačený lid nacházel stále častěji oporu v duchovní rovině díky křesťanství. Tehdy se totiž naplno ukázal i sociální rozměr celého hnutí, neboť křesťanské organizace, podporované stále častěji majetnými občany, dokázaly vyvíjet charitativní činnost. Díky takové podpoře mohly vznikat celé komunity křesťanů. Ve třetím století zároveň nastalo období několika rozsáhlých vln represálií vůči vyznavačům tohoto monoteistického náboženství, a to především na popud císařů vybraných senátem. Ti problémy spojovali se slábnoucí přízní bohů, kteří opouštěli stát, protože lidé se přiklonili k nové falešné víře. Je však příznačné, že množství mučedníků spíše utužilo jednotlivé komunity a křesťanství tak jasně prokázalo svou životaschopnost navzdory politickému tlaku.⁵³

I přes krizi, která byla živnou půdou pro šíření nového náboženství, netvořili křesťané v době před Konstantinem I. většinu. Především ve východní části impéria se však rozvinulo hned několik center s vysokým podílem křesťanů, mezi nimiž lze jmenovat Malou Asii, Sýrii a Egypt. Právě zde christianizace mimo města zasáhla nejvíce i venkovské oblasti a je nutno říci, že zde vlny represí nikdy nedopadaly tak tvrdě na křesťanské věřící, neboť celá řada vyznavačů tohoto náboženství dokázala proniknout i do státní správy, která pochopitelně měla na starosti uplatňování takového postupu. Na Západě byl nejdůležitější baštou křesťanů samotný Řím, kde sídlila bohatá křesťanská obec, která díky své výborné organizaci dokázala nabýt vlivu a charitativní činností byla schopná pomáhat nemalému počtu obyvatel Města. V západní části říše dále fungovaly dobře organizované obce například v Kartágu v Africe, nebo v jižní

---

⁵³ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 25–29.

Gálii a částech Hispánie, nicméně vzdorování státnímu tlaku zde více než kdekoli jinde záviselo na vůli a odhodlání místních biskupů.⁵⁴

Pronásledování a vlna persekucí pochopitelně vyvolaly reakce v řadách teologů, kteří cítili více, než kdy dříve, potřebu obhájit svou víru. Díky tomu v průběhu třetího století vznikla hned celá řada křesťanských teologických spisů, jejichž společným rysem bylo vymezení vztahu křesťanství k antické filozofii. Právě tato snaha způsobila problémy, což si uvědomoval kartaginský biskup z poloviny třetího století Cyprianus, který ve svých dílech vybízel k naprosté církevní jednotě. Právě tento apel se nakonec ukázal jako velice podstatný, leč v praxi těžko naplnitelný. Množství děl, která vznikala z hlav různých myslitelů, způsobila utvoření celé řady pohledů na víru, které často nebraly ohled na smýšlení církve. Každopádně ony zásahy státu až příliš záležely na vůli jednotlivých císařů a místodržících, než aby mohla být plošně uskutečňována. Nelze však vyvrátit fakt, že za oběť padlo mnoho křesťanů a jejich mučednická smrt dala vzniknout množství kultů, které sjednotily jednotlivé křesťanské obce.⁵⁵ Je však nasnadě si také položit otázku, co vlastně mohlo křesťanství oproti jiným náboženstvím a kultům nabídnout? Odpověď nalzáme v samotné podstatě této víry: „*Křesťanský Bůh byl prezentován nejen jako mocný a hrozný vládce nebe a země, ale také jako milosrdný a chápavý Otec, neváhající obětovat svého vlastního Syna Ježíše za záchranu lidstva. Bůh se stal člověkem, přijal lidské slabosti, a to vše kvůli každému jednotlivému hříšníkovi.*“ K této otevřenosti a osobnímu charakteru se navíc přidaly i snahy o srozumitelný dialog s okolním světem a prohloubení nauky, díky čemuž bylo možné oslovit více lidí.⁵⁶

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že toto náboženství mělo skutečně potenciál přivést naprostou většinu obyvatelstva pod obec jediného Boha. Nelze se tedy divit Konstantinovu přesvědčení, že právě křesťanství dokáže sjednotit morálně rozvrácené impérium. Tomu odpovídaly kroky samotného císaře, který podporoval konverzi u dalších lidí ze svého okolí a projevoval jim své sympatie.

---

⁵⁴ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 42–44.

⁵⁵ BURIAN, OLIVA, s. 654–655.

⁵⁶ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 45.

Taková pozitivní motivace jistě byla silným stimulem pro nejednoho ambiciózního člověka, a i když se můžeme jen dohadovat, kolik z příslušníků dvora konvertovalo jen z prospěchářství, faktem je, že počet takových musel stoupat. Vše přižívovaly i politické a vojenské úspěchy Konstantina, který zvítězil v občanských válkách a dokázal provést řadu důležitých reforem. Z čistě náboženského hlediska se tak muselo jevit, že nad císařem drží ochrannou ruku silný Bůh a jeho následování je tedy tou správnou cestou. Ani osobní iniciativa císaře však nezajistila přijetí křesťanství mezi všemi vrstvami. Z těch politicky mocných je třeba jmenovat vrstvu starořímské aristokracie, která často nebyla ochotna opustit stará božstva. Pohanství se pak dlouho drželo taktéž na venkově a v odlehlých oblastech, kam christianizace pronikala jen velmi pomalu.⁵⁷ Otázkou také zůstává, zda měl Konstantin vlastně na vybranou. Z dob Diokleciána bylo jasné, že státní zásahy a represe nevedly k oslabení této víry, ba naopak často se celé komunity spíše ještě utužily a mohlo se tedy zdát jednodušší spojit se s tímto náboženstvím, které navíc svým charakterem mohlo být ideálním partnerem absolutního vládce, než jej potlačovat.

Konstantin sebe vnímal jako povinného dbát o jednotu celé církevní obce. Podle jeho představy měla být právě jeho autorita tím pověstným magnetem, který k sobě přitáhne všechny věřící. Tento úkol se však zdál být velice obtížným. Uvnitř samotné církve se totiž po ukončení pronásledování naplno rozvinuly spory o detailech ortodoxie. Tím největším se ukázala otázka vztahu mezi Synem a Otcem, zjednodušeně řečeno zda je Syn Otci podřízen, či jsou stejné podstaty. Samotný Konstantin proto v roce 325 svolal do Nikáje první ekumenický koncil, který měl celý problém řešit. Právě císař hrál v rozhodování klíčovou roli a hlavně na jeho popud bylo ustanoveno, že Syn je Bohu Otci soupodstatný. Bylo tak vytvořeno tzv. nikájské vyznání, které mělo být jednotné pro celou církev:⁵⁸ „*Hlavním jeho cílem bylo vymýtiti rozepře plynoucí z rozdílných názorů a dosáhnout v církvi harmonické shody.*“⁵⁹ Dobrý úmysl nelze Konstantinovi upřít, avšak samotným koncilem dohady neskončily. Onen

---

⁵⁷ HALSALL, s. 100.

⁵⁸ ZÁSTĚROVÁ, s. 39–40.

⁵⁹ ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 28.

rok 325 lze proto s odstupem času považovat spíše za začátek skutečně velkých neshod, které oficiálně ukončil až císař Theodosius v rámci celého impéria.

Křesťanství mohlo v neposlední řadě hrát jednotící úlohu i za hranicemi samotné říše. Vedle vytvoření jednotné křesťanské společnosti v rámci římského státu tu totiž vyvstala myšlenka náboženského mostu s barbarským světem. Takový obraz musel být vskutku lákavý, neboť nyní by sousedy říše netvořily pouze kmeny, jejichž ideologická propast vůči Římanům byla zcela markantní, ale nyní by šlo o křesťany, což mohlo přispět ke sblížení obou stran. Navíc christianizace by skýtala možnost, jak uplatnit římský vliv na samotné kmeny. Není tedy divu, že císař Constantius II. podpořil christianizaci Gótů tím, že ve 40. letech čtvrtého století ustanovil biskupem Vulfilu, který svou činností výrazně ovlivnil kulturu a náboženské směřování těchto Germánů. Problém však spočíval jinde, Vulfila ani Constantius II. totiž nebyli nikájského vyznání.⁶⁰ Tento fakt měl způsobit zcela fatální důsledky, které vedly k tomu, že Gótové nakonec nespočinuli ve sjednocené křesťanské obci spolu s Římany.

3.2 Křesťanství jako dělicí prvek

Již bylo naznačeno, že uvnitř samotné církve vypukly věroučné spory, které musel řešit už Konstantin I., který je vnímán jako první křesťanský panovník. Především jeho zásluhou se sešel první ekumenický koncil v Nikáji a Konstantin jistě věřil, že jeho stanovisko v otázce vztahu Syna k Otci zastaví veškeré spory a zavládne uvnitř křesťanství smír. Hlavní protiváhou učení, že Syn je Bohu Otci roven, se stali ariáni. Tato odnož víry pojmenovaná podle Areia, který působil na začátku čtvrtého století, totiž tvrdila, že Syn musí být Otci podřízen a daleko více tak korespondovala s novoplatónskou filosofií, neboť počítalo s jistou formou hierarchie.⁶¹ Konstantin nicméně ustanovil za správnou soupodstatnost Syna a Otce, z čehož lze usuzovat, že samotný císař tomuto stanovisku věřil, když byl ochoten jej prosazovat. Po koncilu byli Areios i ariánští biskupové posláni do vyhnanství. Již o několik let později však Konstantin povolal vyhoštěné ariány

---

⁶⁰ HEATHER, *Gótové*, s. 70.

⁶¹ ZÁSTĚROVÁ, s. 39–40.

zpět a velký vliv na něj získal Eusebius z Kaisareie, který byl jedním z ariánských biskupů.⁶²

Oproti původním předpokladům začali ariáni získávat na císaře stále větší vliv. Naopak velké postavy ortodoxního (nikájského) vyznání, z nichž nejvýznamnější byl Athanasius, byly poslány do vyhnanství. Svůj obrat císař definitivně dokončil svým pokřtěním od ariána Eusebia z Nikomedeie těsně před svou smrtí.⁶³ Konstantin těmito kroky popřel koncil z Nikáje a místo toho, aby vnesl jednotu do celé církve, udělal pravý opak, což jen dokládá, že na koncilu Konstantin pravděpodobně nebyl dostatečně srozuměn s věroučnými směry a spíše si tedy vybral ten, jehož strana se mu v tu chvíli zdála silnější. Soupodstatnost totiž uplatňovali nejmocnější biskupové, kteří svůj názor byli schopni náležitě prosadit.⁶⁴ Církev v této chvíli navíc nebyla dost silná na to, aby proti panovníkovi byla schopná uplatňovat nezávislou politiku. Oficiální podoba víry se tak řídila podle císaře, který zrovna vládl. To se ukázalo například za dvojvládí synů Konstantina Velikého Constanta a Constantia II., který byl ariánem a vládl na Východě, zatímco jeho bratr byl jiného přesvědčení. Náboženský nesoulad tak způsobil roztržky mezi křesťany jedné či druhé poloviny říše.⁶⁵

Zde se tedy opět dostáváme k problému christianizace Gótů Vulfilou v polovině čtvrtého století. Vulfila při své misi těžil z podpory císaře Constantia II. a sám byl rozhodně proti představě soupodstatnosti Syna s Otcem. Jím šířená verze křesťanství tedy byla spíše ariánskou. Vulfila přeložil bibli do germánského jazyka a přestože sám zprvu prožil strasti spojené s protikřesťanskými náladami mezi Góty, stálo jeho úsilí na počátku skutečně masivní christianizace mezi těmito Germány.⁶⁶ Ariánství podporoval i jiný východní císař Valens (364–378), který roku 376 na svém území přijal Góty přímo ovlivněné Vulfilovou misí. V tu chvíli tedy panovala shoda ve vyznání těchto barbarů s oficiálním kurzem zastávaným císařem, avšak v roce 381 byly

---

⁶² GIBBON, s. 324.

⁶³ Tamtéž, s. 324.

⁶⁴ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 62–63.

⁶⁵ BABIC, s. 104.

⁶⁶ HEATHER, *The Fall of the Roman Empire. A New History*, s. 77–79.

na koncilu v Konstantinopoli, na popud císaře Theodosia, položeny základy definitivnímu přijetí nikájského vyznání, což tedy vneslo věroučný nesoulad mezi tuto silnou skupinu Germánů a římský stát.⁶⁷

Po císaři Constantiovi II. se navíc připomněla třetí skupina, která usilovala o prosazení svého názoru nikoli pouze na křesťanství, ale na víru obecně. Roku 361 se totiž vlády ujal císař Julián (361–363), který si získal přívlastek Apostata (Odpadlík). Tento císař totiž prosazoval staré pohanské kultury a ještě více tak rozvířil souboj o ideovou budoucnost impéria. Po jeho vládě však znovu nastal kurz směrem k upevnění křesťanství. Po krátkém panování Joviana (363–364) přišla poslední fáze souboje mezi ariány a vyznavači nikájského vyznání.⁶⁸ Na trůn nastoupili Valentinianus I. (364–375) a Valens: „*Ačkoli oba byli křesťany, lišili se vírou. Valentinianus se držel víry nicejského koncilu, Valens zuby nehty ariánského učení. ... Valentinianus jako přál přívržencům své víry, tak nečinil obtíže ariánům. Valens nejen se snažil rozmnožit počet ariánů, ale také přísně trestal ty, kteří vyznávali opačné vyznání.*“⁶⁹ Opět tedy nastala situace, kdy osobní vyznání nejmocnějšího muže státu bránilo jednotné víře. Za císaře Valense navíc získaly na významu debaty ohledně vztahu Ducha se Synem a Otcem. Ortodoxní teologové postavili všechny tři podstaty na stejnou úroveň, což bylo zcela nepřijatelné jak pro ariány, tak pro další směry, které se odchylovaly od toho nikájského. Valens byl navíc ochoten výrazně podporovat své vyznání, a proto neváhal zacházet mnohdy krutě se svými odpůrci. Množství ortodoxních křesťanů tedy bylo za jeho vlády vyhnáno, což opět zvyšovalo pnutí mezi oběma tábory.⁷⁰

Ariáni navíc nebyli jediní, kteří nesouhlasili s nikájským vyznáním a celkovým směřováním církve. Poté, co skončilo pronásledování křesťanů, se totiž objevil nespočet sekt, které se dříve musely skrývat. Některé byly vcelku neškodné a malé, jiné naopak získaly minimálně lokální popularitu a představovaly tak výzvu pro stát. Jednou z takových se nepochybně stali

---

⁶⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 77.

⁶⁸ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 91.

⁶⁹ SOKRATES SCHOLASTICUS, s. 35.

⁷⁰ ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 101–102.

donatisté na severu Afriky. Tato sekta v první řadě odmítla znovupřijetí těch, kteří během pronásledování utekli, nebo se dokonce zřekli své víry. Právě tento tvrdý a nesmlouvavý postoj vedl ke schismatu, které se dlouho nedařilo vyřešit.⁷¹ Donatisté se brzy stali nepohodlnými a začali tvořit ozbrojené skupiny, jejichž aktivity měly skutečně až odbojný charakter. Císař Constans se pokusil toto hnutí potlačit, nicméně sami donatisté prokázali nesmírnou houževnatost, neboť za vlády pohanského císaře Juliána se opět objevili v plné síle, když využili zmírnění státního útlaku. V letech 372–374 donatisté dokonce podpořili maurského náčelníka Firma v boji proti římské vládě a celé hnutí nabývalo i sociálního charakteru, neboť množství uprchlých kolónů a otroků v jeho řadách bylo ochotno raději zemřít, než aby se podvolilo státu. Konec této sekty nastal až na sklonku čtvrtého století, kdy donatisté podpořili další povstání, které skončilo popravami, a část členů následně přešla do katolického tábora.⁷² Problémem bylo, že tito odbojní křesťané netvořili jedinou skupinu, která svým charakterem zcela nevyhovovala státní moci. Podobných sekt se totiž nacházelo po celém impériu vícero, i když pravdou je, že donatisté bezpochyby patřili k těm nejradikálnějším.

Hrozbou pro křesťanství se ukázala být vedle herezí různá dualistická učení. To nejvýznamnější se zformovalo díky působení perského reformátora Máního v polovině třetího století. Manicheismus zdůrazňoval neustálý boj dobra a zla jako střetnutí duchovních a hmotných sil. Manicheici vybízeli k askezi, duchovní čistotě a odmítnutí veškerých projevů tělesného života. Hmota byla totiž vnímána za prapůvodce veškeré špatnosti, a proto bylo žádoucí se jí zcela zříci. Mání dokázal spojit prvky křesťanství, judaismu, buddhismu a zoroastrismu a vytvořil dobře organizovanou církev. Díky výše zmíněnému si manicheismus dokázal získat celou řadu příznivců a není divu, že křesťané se nemálo snažili tuto konkurenci odstranit.⁷³ K boji proti manicheistům brzy přispěli svými nařízeními i samotní císaři, z nichž jmenujme například Valentiniana I., Gratiana, Theodosia I. a Valentiniana II., což jen značí, že se

---

⁷¹ GOLDSWORTHY, *How Rome Fell. Death of a Superpower*, s. 187–188.

⁷² ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 105–109.

⁷³ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 81.

nejednalo o bezvýznamný náboženský systém. Veškerý státní útlak příznivci Máního přestáli do pátého století, kdy se stali vůbec nejpronásledovanější sektou. Manicheismus dokonce přežil pád západořímské říše a zvláště na východě si zachovalo množství stoupenců. Samotné dualistické učení pak v jistých formách přetrvalo po další staletí v rámci různých náboženských a filosofických systémů.⁷⁴

Konečné vítězství nikájského vyznání se definitivně zrodilo za vlády císaře Theodosia. Jak již bylo poznamenáno, od počátku 80. let čtvrtého století inicioval prosazení ortodoxie jako jediného správného vyznání, které tak vylučuje všechny ostatní směry jako hereze: „*Při tom všem od samého počátku své vlády neustával pomocí nejvýše spravedlivých a milosrdných zákonů podporovat církve v jejím boji proti bezbožníkům; sklíčil ji totiž velmi těžce bludař Valens, přející ariánům. Že je údem této církve, tomu působilo větší radost nežli pozemské kralování. Nařídil všude skácet pohanské modly, chápe dobře, že ani pozemské dary nejsou v moci démonů, ale pravého Boha.*“⁷⁵ Zdálo by se tak, že uvnitř říše zavládl konečně soulad, co se věroučných otázek týče, neboť ariáni definitivně prohráli svůj boj a i další sekty byly masivně potlačovány. Po odstranění věroučných sporů však vyvstaly další problémy vnášející nesoulad do společného fungování státu a církve, která se nyní mohla plně soustředit na vymezení mantinelů mezi světskou a duchovní mocí. Biskupů, stavějících se proti zasahování císaře do vnitřních záležitostí církve, byla hned celá řada, nicméně již koncem čtvrtého století její čelní představitelé již dokázali soustavně uplatňovat svůj vliv i na samotné císaře. Zmíněn byl například milánský biskup Ambrosius, který přinutil kát se nejmocnějšího muže římského světa císaře Theodosia. Na přelomu čtvrtého a pátého století se další čelní představitel církve konstantinopolský patriarcha Jan Zlatoústý neváhal pustit do otevřené kritiky císařovny Eudoxie, za což byl poslán do vyhnanství, kde také zemřel.⁷⁶ Sice se nedá hovořit o otevřeném boji mezi církví a císařem, nicméně obě strany si uvědomovaly svou moc, což mohlo do budoucna vytvářet značné

---

⁷⁴ GRANT, *Pád říše římské*, s. 137–138.

⁷⁵ AUGUSTINUS, Aurelius, *O boží obci (I)*, Praha 2007, s. 202.

⁷⁶ SUCHÁNEK, DRŠKA, s. 92–93.

třecí plochy. Právě zde tak začal proces formování vztahů mezi křesťanskou obcí a panovníkem, který pokračoval ve středověku.

3.3 Za staré kultury

Navzdory vzestupu křesťanství a církve pohanské kultury měly ve čtvrtém století stále množství příznivců, kteří se s nastoleným trendem nehodlali smířit. Na straně polyteistických kultů stály dvě velmi různorodé skupiny obyvatelstva – prostý venkovský lid a příslušníci staré senátorské aristokracie. Přitom svět řízený množstvím svárlivých bohů přestával vyhovovat dané době a populární novoplatónská filozofie taktéž plně nekorespondovala se starým pojetím kultů. Důvod, proč si tento náboženský systém udržel své příznivce, tkvěl v tom, že rozkvět římské moci byl jednoznačně spojován s vyznáváním tradičních božstev, zatímco křesťanství představovalo éru nastupujícího úpadku státu.⁷⁷ Druhá polovina čtvrtého století přinesla dvě poslední velká vzepětí starého polyteistického náboženství, které svádělo boj o holou existenci.

První takový pokus o obnovu starořímského náboženství se pojí s vládou císaře Juliána (361–363). Bylo mu 23 let, když ho císař Constantius II. jmenoval roku 355 caesarem a jeho úkolem bylo především nastolit pořádek v Galii, jejíž rýnská hranice se ocitala neustále pod náporům barbarů. Problém však představoval vztah Juliána k nadřízenému Constantiovi, neboť mladý caesar strávil svůj dosavadní život v pohodlném vězení. Julián spolu se svým bratrem Gallem totiž jako jediný přežil rozsáhlé vraždění v řadách Konstantinovy rodiny a byl proto považován za politicky nebezpečného. Pocit nevraživosti jistě umocnil i fakt, že císař nechal zavraždit Galla, který zastával funkci caesara na východě. Julián se v mládí věnoval studiu a při pobytu v Athénách se nadchl pro novoplatónskou filozofii, která ho ovlivnila natolik, že tajně přijal pohanství, ačkoli navenek tento příklon z pochopitelných důvodů skrýval.⁷⁸

Juliánovi se brzy dostalo věhlasu především díky jeho vojenským úspěchům. Tím největším byla bezpochyby bitva u Argentorata (dnešní

---

⁷⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 41.

⁷⁸ GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši*, Praha 2009, s. 284–286.

Štrasburk), kde roku 357 s nepočtenou římskou armádou porazil germánský kmen Alamanů. Na sklonku padesátých let však proběhl mohutný perský vpád na římské území a Constantius musel reagovat shromážděním branné moci. Následoval tedy rozkaz Juliánovi, aby uvolnil část své armády k bojům na východní hranici. Jednotky však odmítly poslušnost a roku 360 provolaly oblíbeného Juliána augustem.⁷⁹ „*Všichni s obrovským rámusem zamířili k císařskému paláci, obklíčili jeho obvod, aby nikdo neměl možnost uniknout, a hrozivými výkřiky provolávali Juliana za augusta, vytrvale se domáhající, aby vyšel ven. ... Když ho spatřili, jali se znovu halasně povykovat a naprosto jednomyslně ho prohlásili augustem.*“⁸⁰ Julián nestál o občanskou válku a snažil se celý incident vysvětlit Constantiovi, kterému se událost nemohla jevit jinak, než jako uzurpace. Veškeré snahy zažehnat hrozící konflikt mírovou cestou však narazily na odmítavé stanovisko, a proto Julián reagoval přemístěním svých jednotek po Dunaji do dácké diecéze v očekávání střetnutí s Constantiem. K občanské válce ovšem nedošlo, neboť Constantius náhle zemřel a Julián se tak bez boje stal jediným císařem římské říše.⁸¹

Julián jako neomezený vládce již nemusel skrývat své vyznání a otevřeně deklaroval svou náklonost k pohanským kultům, které opět měly zaujmout místo státní ideologie. Úkol, který si předsevzal, byl ovšem více než složitý. Vždyť v éře Juliánovy vlády tomu bylo již padesát let od chvíle, kdy křesťanství bylo zrovnoprávněno a za tuto dobu se již toto náboženství značně etablovalo po celém území říše. Z toho vyplývá, že cesta persekucí a tvrdého pronásledování snad ani nemohla připadat v úvahu i vzhledem k faktu, že se neosvědčila již v době první tetrarchie. Jedinou možností tak bylo znevýhodnit křesťanství a naopak pozvednout staré kultury. Nechal proto obnovit pohanské chrámy a rituály a zároveň usiloval o to, aby modernizoval již značně zastaralé náboženství, které mělo lépe vyhovovat době. Julián se při tomto procesu zjevně inspiroval u křesťanů a například důsledně dbal o to, aby kněží vykonávali charitativní

---

⁷⁹ BURIAN, OLIVA, s. 681.

⁸⁰ MARCELLINUS, Ammianus, *Dějiny římské říše za soumraku antiky*, Praha 2002, s. 260–261.

⁸¹ BURIAN, OLIVA, s. 681.

činnost, opustili politiku a pěstovali morální čistotu.⁸² Změnami měl projít i samotný panteon bohů. Na základě novoplatónské filozofie byla vybudována hierarchie, na jejímž vrcholu stál bůh Helios, což znovu ukazuje, že tradiční model mnohobožství definitivně skončil.⁸³

Oficiálně se Juliánova politika vyznačovala náboženskou svobodou, nicméně některé kroky vyloženě směřovaly proti křesťanství. Julián například doporučoval dosazovat úředníky, kteří vyznávali pohanství, a dále se zasadil o zákon zakazující křesťanům učit na veřejných školách. Císař také inicioval návrat vyhoštěných biskupů, což mělo za cíl vnést do církve zmatek a destabilizovat jí zevnitř, neboť navrátilivší se biskupové pochopitelně chtěli zpět funkce, které byli nuceni svým odchodem opustit. Do boje s křesťanstvím se Julián pustil i ideologicky a ve svých spisech podrobil věrouku neúprosné kritice. Několik křesťanů skutečně za daných poměrů odpadlo a přidalo se k uctívání pohanských božstev, avšak jejich počet pravděpodobně nemohl být velký.⁸⁴

Julián se obecně snažil přiblížit ranému císařství, a proto se zřekl nákladného dvora, který měl jeho předchůdce Constantius, a zároveň neváhal odstranit množství zdiskreditovaných státních činitelů. Pochlebovačné dvořany vyměnil rádci z řad vzdělavců a taktéž jeho vystupování bylo daleko skromnější, čímž se zásadně odchýlil od orientální pompéznosti, jež se ujala v dobách Juliánových předchůdců.⁸⁵ Rané císaře jakoby se snažil napodobit i velkým tažením, které roku 362 naplánoval proti perské říši, která představovala na východě silného soupeře a neustálou hrozbu. Následujícího roku tedy Julián vedl armádu na nepřátelské území, avšak namísto vavřínů našel na východě smrt. Celé tažení se potýkalo s logistickými problémy, Julián byl nucen ustupovat a při jednom přepadu Peršany byl trefen kopím, které způsobilo smrtelné zranění.⁸⁶ Ještě v průběhu kampaně byl jeho nástupcem zvolen křesťan Jovianus (363–364), který s Peršany uzavřel nevýhodný mír, aby zachránil zbytek armády. V náboženské rovině se jednalo o návrat starého kursu, když znovu přiznal církvi

---

⁸² BABIC, s. 107.

⁸³ ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 71.

⁸⁴ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 118–120.

⁸⁵ BURIAN, OLIVA, s. 682.

⁸⁶ GOLDSWORTHY, *Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši*, s. 300.

odejmutá privilegia. Pohanské kultury zůstaly dovolené, nicméně musely být oproštěné od věštění a magie.⁸⁷ Polyteismus tak dlouho nepřežil svého podporovatele a křesťanství opět dostalo volnou ruku k dalšímu rozvoji.

Jak moc kontroverzní osobností Julián ve své době byl, se samozřejmě odrazilo v pramenech, které život tohoto císaře líčí. Zatímco sympatizující autoři ho glorifikují: „*Julianus byl zajisté mužem, kterého je třeba přiřadit k heroickým i geniálním osobnostem, neboť se vyznamenal skvělostí vykonaných věcí i svébytným majestátem.*“⁸⁸, křesťané mu pochopitelně nemohli zapomenout návrat k pohanství: „*I když jsem se rozhodl něco říci o imperátoru Julianovi jako o muži především výmluvném, ať nikdo ode mne nežadá oslavnou řeč, i kdyby si to zasloužil.*“⁸⁹

Ústup přívrženců pohanství na sebe nenechal dlouho čekat. V letech 371–372 se navíc konaly procesy s podporovateli Juliána, které těžce dopadly především na senátorské rodiny na západě: „*Namnoze si ovšem rychlou ztrátu pozic nabytých za Juliánovy vlády způsobili sami hellénisté, kteří po Julianově smrti až příliš rychle kapitulovali.*“⁹⁰ Otázkou také zůstává, zda Juliánův pokus obnovit starořímské pořádky s několika obměnami měl šanci na úspěch a mohl zvrátit proces christianizace, který započal před půl stoletím. Z tohoto pohledu se tak návrat starého vyznání jeví spíše jako sentimentální snaha, než jako realistické zhodnocení poměrů. Nelze zapomínat ani na fakt, že křesťanství mělo na své straně také značnou ideologickou výhodu, neboť dokázalo nabídnout každému osobní spásu, což bylo něco, co se nařízeními změnit nedalo.⁹¹

I přese všechno zmíněné se přeci jen konalo ještě jedno větší vzepětí polyteismu, které se událo téměř třicet let po Juliánově skonu. Vrchní velitel vojenských sil na západě franského původu Arbogast byl jmenován regentem za dosud nezletilého císaře Valentiniana II., který však za záhadných okolností roku 392 zemřel. Sám Arbogast se obával reakce východního císaře Theodosia, neboť na samotném opatrovateli ulpělo podezření z vraždy. Právě díky svému původu

---

⁸⁷ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 133–134.

⁸⁸ MARCELLINUS, s. 435.

⁸⁹ SOKRATES SCHOLASTICUS, s. 5.

⁹⁰ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 137–138.

⁹¹ ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, s. 87–88.

se Arbogast neodvážil prohlásit císařem, a proto jím učinil dvorského úředníka Eugenia velice vzdělaného a sympatizujícího s pohanskými kultury. Eugenius se z počátku snažil o sblížení s Theodosiem, který ovšem odmítl uzurpátora uznat, a bylo proto jasné, že dojde ke střetu. Eugenius se nyní již otevřeně přihlásil k polyteismu a nadcházející občanská válka tak bývá označována za poslední otevřený boj starého a nového náboženství. K rozhodující bitvě došlo roku 394 na řece Frigidu a prameny tuto událost zaznamenaly jako přímý souboj Jupitera na straně Eugenia a Krista na straně Theodosia.⁹² Církevní autor Sokrates Scholasticus popisuje, že Theodosius se v době bitvy obrátil k Bohu a prosil ho o pomoc: „*Jeho přání se splnilo. ... Ti, kteří předtím jiné obraceli na útěk, se nyní sami obrátili na útěk. ... Foukal totiž silný vítr a střely vrhané Eugeniovy vojáky se obracely proti nim samým. Dopadaly na ně jejich vlastní střely. Válečné štěstí se obrátilo.*“⁹³ Theodosius nakonec rozhodně zvítězil a Eugeniovi nezbylo než se vydat na milost a nemilost svému přemožiteli. Prosby uzurpátora byly marné, neboť byl popraven stětím hlavy. Arbogast z bitvy utekl a několik dní se ještě schovával v horách. Brzy však rozpoznal bezvýchodnost své situace a ukončil svůj život sebevraždou.⁹⁴

Tato porážka znamenala definitivní konec pohanským kultům. Jestliže období po Juliánově smrti výrazně oslabilo vůli starořímanů a paralyzovalo jejich snažení, porážka Eugenia jim zlomila vaz. Křesťanství vyšlo z vlády Theodosia posílené a neohrožované polyteistickými kultury. Ty nedokázaly pružně reagovat na potřeby doby a ulehčily tak křesťanství vítězství v souboji o duše obyvatel, ale i o osud celé říše, nad jejichž vojenskými jednotkami definitivně zavlál křesťanský symbol, labarus.

---

⁹² BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 82–83.

⁹³ SOKRATES SCHOLASTICUS, s. 93–94.

⁹⁴ GIBBON, s. 132–133.

4 Války

Římská říše by se nikdy nestala pánem nad celým Středomořím bez schopnosti efektivně využít vojenské síly. Právě díky ní tento kdysi městský stát dokázal nabýt daleko větší moci a územní rozlohy než kterýkoli jiný a podmanil si tak rozmanité oblasti od Británie po Mezopotámii. S pokročilou fází úpadku moci impéria se často hovoří především o vojenských neúspěších a o neschopnosti armády zabránit barbarským hordám překonávat hranice, která představovala především psychologickou bariéru mezi civilizovaným světem a chaosem. Je však nutné si uvědomit, že i v dobách dřívějších tento mocný stát utřil několik velkých porážek. Ještě v dobách republiky to byla například bitva u Kann (216 př. n. l.), kdy Římané ztratili v boji proti Kartágu většinu své branné moci a samotné Město se ocitlo v bezprostředním nebezpečí. Slavný císař Octavianus Augustus, který svůj život lemoval politickými i vojenskými úspěchy, musel zkousnout v roce 9 n. l. porážku svého velitele Vara v bitvě v Teutoburském lese proti germánským kmenům. Z toho jasně vyplývá, že nelze hovořit o neporazitelnosti římské armády ani v dobách mocenského rozmachu. I v pozdní antice si impérium udrželo svou vojenskou převahu a z dlouhodobé perspektivy nelze hovořit o nějaké sérii porážek. Stále zůstávalo pravidlem, že pokusy barbarů ohrozit hranici byly zpravidla následovány trestnými výpravami Římanů, kteří stále častěji vítězili, než prohrávali.⁹⁵

4.1 Armáda

System tetrarchie, který zřídil Dioklecián, byl postaven na předpokladu, že více císařů dokáže efektivněji spravovat rozlehlé impérium a reagovat vojensky po celé délce rozlehlých hranic. Tomu byla samozřejmě přizpůsobena i armáda, jejíž polní vojska měla být daleko mobilnější. Dalším požadavkem bylo účinněji reagovat na případné uzurpace a zároveň tu byla snaha takovým případům předejít, a proto Dioklecián i Konstantin dbali na důsledné oddělení vojenské a správní moci.⁹⁶ Již od druhého století senátoři ztráceli vojenskou moc, která jim byla tradičně dávána, a velení armád nyní připadlo důstojníkům, kteří v armádě

---

⁹⁵ GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *Armáda starého Říma*, Praha 2010, s. 201.

⁹⁶ ZÁSTĚROVÁ, s. 26.

sloužili zpravidla déle a byli tak v těsném spojení s vojskem. Změnami prošla samotná struktura armády, která byla z větší části rozdělena na *comitatenses* a *limitanei*. *Comitatenses* patřili k polním armádám a tyto jednotky se měly přesouvat tam, kde jich bylo nejvíce zapotřebí. Dříve byly armády situovány především při hranicích, zatímco nyní *comitatenses* byli umístěni ve vnitrozemí a měli tak pružněji reagovat, neboť trvalo pochopitelně značnou dobu, než se armáda ze vzdálené hranice dostala na ohrožené místo. Tyto polní jednotky navíc nebyly vázány na žádné území a jejich přesun tak nutně neznamenal oslabení části hranice. To jen dokládá, že státní moc chtěla reagovat na vzrůstající nebezpečí u hranic. V neposlední řadě polní vojska měla být schopna účinněji bránit uzurpacím uvnitř státu.⁹⁷ *Comitatenses* veleli dva generálové, kteří se označovali podle toho, zda byli v čele jízdních či pěších oddílů *magister equitum* a *magister peditum*. Generál však mohl velet oběma typům a podle toho se označoval *magister utriusque militiae*. Hlavními veliteli armád nicméně zůstávali císaři, avšak ti se stále méně účastnili tažení, a proto *magistri* nabývali silného postavení.⁹⁸ *Limitanei* naopak tvořili vojenskou hráz na hranicích a nebyli tak mobilní. Tvořily je stálé jednotky, které v první řadě měly kontrolovat své okolí, a kromě toho byly umístěny i v oblastech stálých nepokojů. Počet *limitanei* byl však nedostatečný na to, aby se tito vojáci mohli zapojovat do delších tažení. Častěji se stávalo, že se část *limitanei* připojila ke *comitatenses*, když bylo třeba.⁹⁹

Tyto změny celkově zapadaly do tendence vytvořit stálou armádu, která by byla k dispozici v případě jakéhokoli ohrožení. Mobilita byla prvořadá, a proto také ustupovali do pozadí těžkooděnci a na jejich místě se stále častěji objevovali lehkooděnci a jízda. Obecná tendence tedy velela mít neustále k dispozici silnou rezervu. Za Diokleciána proto došlo k výraznému nárůstu počtu mužů v armádě. Zatímco v prvních dvou stoletích císařství sloužilo přibližně 300 000 vojáků, v době Diokleciána tomu bylo již 400 000–500 000.¹⁰⁰

---

⁹⁷ GOLDSWORTHY, *Armáda starého Říma*, s. 202–203.

⁹⁸ DOLEŽAL, s. 184.

⁹⁹ GOLDSWORTHY, *Armáda starého Říma*, s. 203.

¹⁰⁰ DOLEŽAL, s. 183 – 184.

Vzhledem k obrovskému počtu mužů ve zbrani však vyvstává otázka, zda stát byl schopen takovou brannou moc vůbec financovat. S tím souvisela nutnost efektivního výběrů daní a správy státu, nicméně jak již bylo zmíněno, že obojí bylo v době pozdního císařství stále složitější. Obecně lze říci, že snahy Diokleciána, Konstantina a dalších císařů o reformy armády byly pouze reakcemi na nastalou situaci. Dnes se obecně barbarské nebezpečí nadsazuje a je jasné, že samo nezapříčinilo rozklad impéria, každopádně tyto reformy indikují zvýšenou hrozbu ze strany nájezdníků, kteří ve vnitřní slabosti státu nalézali potřebné sebevědomí.

Změny, které byly nastíněny, se taktéž dotkly armády, neboť došlo k vytvoření zcela nových jednotek. Stále častějším jevem se pak stalo rekrutování barbarů, především Germánů, kteří rozhodně neměli být pouze do počtu. Někteří z nich se stali členy elitních vojenských oddílů – tzv. *auxilia palatina*, které vznikaly v rámci *comitatenses*. Tyto jednotky známé od vlády Konstantina byly pojmenovány často právě podle názvu kmene a někteří Germáni se dokonce stávali členy císařovy stráže.¹⁰¹ S pozdně římskou armádou se tak často pojí pojem tzv. barbarizace, tedy přejímání barbarských zvyků do armády a posléze i do společnosti. Oddíly složené z kmenů obývajících území mimo římskou říši se nacházely ve vojsku již dříve a k podobnému procesu nedocházelo. Změna nastala, když Dioklecián a Konstantin vyloučili senátory a místodržící z řad starořímských rodin z velení armády. Naopak se stalo běžným fenoménem, že kariéra v ozbrojených silách lákala mnoho barbarů, kteří byli schopni proniknout do nejvyššího velení a pochopitelně neměli zájem dodržovat římské zvyky a tradice na úkor těch svých. Tak došlo k tomu, že se ve výbavě římských vojáků objevily kalhoty a dlouhé meče, což bylo dříve zcela nemyslitelné.¹⁰²

V důsledku velkého počtu barbarů v armádě se objevují názory, že právě tato skutečnost měla za důsledek definitivní rozklad obranyschopnosti státu. Zpochybňuje se věrnost takových vojáků a přeceňuje míra, v jaké byli verbováni.

---

¹⁰¹ SPEIDEL, Michael P., *Raising New Units for the Late Roman Army: "Auxilia Palatina"*, in: *Dumbarton Oaks Papers* 50, 1996, s. 169–170.

¹⁰² HALSALL, s. 102–104.

Ve skutečnosti ovšem není důkaz, který by potvrdil, že v první polovině čtvrtého století většinu armády již tvořili barbari. Je samozřejmě neoddiskutovatelné, že vojenská kariéra lákala mnoho příslušníků kmenů žijících za hranicemi a že stále častěji byli tito branci pod velením vlastních vůdců. To ovšem nevylučuje, že Římané ve velké míře stále tvořili jádro branné moci. Dojem, že barbarští předáci zcela ovládli armádu, vyvolává především množství germánských a jiných jmen, která se objevují v soupisech římských důstojníků. Arbogast, Stilicho nebo Ricimer jsou asi nejviditelnějšími příklady takových generálů, jejichž původ byl neřímský, nicméně vedle nich je možné nalézt stále velké množství římských důstojníků, kteří se stále značnou měrou podíleli na vedení armády. Naopak každý jednotlivý barbar v soupise jmen se stal důkazem potvrzujícím výše zmíněný názor, aniž by se v něm odrážel skutečný stav.¹⁰³ S tím souvisí i fakt, že zatímco na začátku čtvrtého století si neřímscí vojáci často přisvojovali latinská jména, na konci tohoto období již neváhali vystupovat pod svými původními jmény. Dojem skutečně silně barbarizované armády jistě udržuje i množství jednotek, jejichž pojmenování přímo odkazovala na kmen, ze kterého byli její členi rekrutováni. To ovšem neznamenal, že v samotných oddílech bojovali pouze branci té dané etnické skupiny. Často se tak mohlo spíše jednat pouze o pojmenování, které mělo dát oddílu vlastní identitu, což nevylučovalo smíšení s římskými vojáky.¹⁰⁴

Co se loajality a nasazení týče, nelze říci, že by barbarské jednotky projevovaly v těchto ohledech horší vlastnosti, než Římané. Často se přitom stávalo, že celé skupiny germánských bojovníků se měly utkat se svými druhy na bitevním poli. Velitelé problém často řešili tím způsobem, že oddíly ze stejného kmene umístili tak, aby se spolu pokud možno nestřetly. Navíc je nutné si uvědomit, že po odchodu do římského tábora tito bojovníci přerušili kontakty se svou rodnou skupinou, což pochopitelně mělo za následek minimálně částečné zpretrhání citových vazeb, a proto nelze nalézt příklady, kdy vnitřně rozpolcení barbari odmítají bojovat proti „svým“. Skutečný problém s nasazením takových

---

¹⁰³ DOLEŽAL, s. 206–207.

¹⁰⁴ HALSALL, s. 108–109.

oddílů lze spatřit až za vlády Theodosia po roce 380, kdy bylo do armády přijato skutečně velké množství foederátů (smluvně vázaných barbarů), kteří nejenže byli dobře placeni, zároveň byli usazeni autonomně na území impéria a podléhali vlastnímu velení. Z krátkodobého hlediska tento krok mohl být výhodnější, než vydržovat velkou stálou armádu, avšak finanční nároky těchto spojenců stále stoupaly a jelikož byli usazeni na římském území, bylo o to náročnější se jich v budoucnu zbavit a zároveň jejich pobyt narušoval výběr daní, který byl pochopitelně pro udržení vojska zcela nezbytný.¹⁰⁵ Právě v tomto období můžeme nalézt moment, kdy obrana hranic již do jisté míry skutečně stála na těch, proti kterým Římané tak dlouho bojovali: „*Bez barbarů by se pozdně římská říše prostě už barbarům neubráníla.*“¹⁰⁶

Otázkou taktéž zůstává, kde jinde mělo impérium najít vhodný rezervoár sil pro obranu hranic. Samotná služba trvala většinou 20 let, ale mohlo to být i více. Dobrovolníků, kteří dychtili vstoupit do armády, stále ubývalo a bylo tedy nutné více spoléhat na odvody. Nedostatek sil z řad občanů státu vedl k rozhodnutí udělat z vojenské služby dědičnou úlohu. Děti vojáků tedy byly nuceny podstoupit výcvik a připojit se k jednotkám. Podobné zásahy státu lze sledovat u ostatních skupin společnosti a je tedy jasné, že sociální mobilita se zastavila prakticky všude. Z armády navíc byly vyloučeny celé skupiny obyvatel a ti, kteří službu vykonávat měli, se často neváhali zmrzačit, aby se vyhnuli odvodu. Nelze říci, že počet takových lidí byl nějak veliký, nicméně zákony Konstantina, Valentiniana nebo Theodosia naznačují, že se o problém jednalo a že tu byla snaha mít v armádě spíše občany impéria, než najímané barbary.¹⁰⁷ Přírozenou zásobu mužů tvořil vždy venkov. Branci z tohoto prostředí měli být teoreticky více zvyklí na pobyt mimo města a na tvrdou dřinu. Odvody probíhaly podle majetkového cenzu, kdy na určitou rozlohu půdy připadal jeden nováček, kterého musel její vlastník poskytnout státu. Z této povinnosti však nebyli nijak nadšeni velkostatkáři, kteří byli rádi doslova za každou ruku obdělávající půdu, a proto se snažili odvodům všemožně bránit. Kompromisem mělo být rozhodnutí,

---

¹⁰⁵ DOLEŽAL, s. 208–210.

¹⁰⁶ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 33.

¹⁰⁷ GOLDSWORTHY, *Armáda starého Říma*, s. 208.

kdy majitel půdy místo brance mohl poskytnout státu peněžitou náhradu, která následně byla použita na najímání barbarů.¹⁰⁸ Zde lze opět vidět, jak souviselo vše se vším. Najímání barbarů nebylo možností, ale spíše nutností, neboť nešlo odvézt násilím všechny rolníky a nechat tak ležet půdu ladem.

Je také nutné podotknout, že stát měl jen pramálo prostředků, jak motivovat bojeschopné muže ke vstupu do armády. Valentinianus I. se sice snažil o vojsko všemožně starat a povolil vojákům v době volna obdělávat půdu, nebo zajistil dotování osivem a dalšími zemědělskými plodinami, ale i tato péče vyzněla vniveč. Naopak mnozí současníci kritizovali změkčilost armády a zásahy císařů v prospěch vojáků brali za zbytečné rozmazlování. Vpravdě však nebylo možné dostatečně dbát o vojsko z důvodu velkých nákladů a zároveň ani výrazně utužovat kázeň, neboť přílišné restriktce by mohly způsobit nevoli důstojníků, které císař potřeboval mít na své straně. Vojsko pozdně římského státu navíc postrádalo zdravé vlastenecké cítění, což značně omezovalo bojeschopnost celého tělesa. Prostý lid taktéž neměl k ozbrojeným silám příliš kladný vztah, neboť vojáci si neváhali přilepšovat na úkor občanů, které měli chránit.¹⁰⁹ To se jistě nedělo vždy a všude, nicméně lze si dobře představit, že jediný podobný incident mohl vyvolat vlnu nenávisti mezi rolníky v okolí.

Z výše zmíněného tedy jasně vyplývá, že ozbrojené jednotky impéria se potýkaly s nejedním problémem. Přitom úkol kladený na bedra armády nebyl nikterak snadný – vypořádat se se stále organizovanějšími a sebevědomějšími barbary a potlačit množství uzurpací, které se i po reformách Diokleciána a Konstantina vracely jako bumerang. Při tom právě toto období dokázalo na římské straně vyprodukovat několik vynikajících vojenských velitelů a císařů, kteří svým umem drželi Západ při životě, nicméně, jak se později ukázalo, kumulace těchto obrovských nesnází způsobila nevyhnutelný konec římské vlády na západě.

---

¹⁰⁸ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 33.

¹⁰⁹ GRANT, *Pád říše římské*, s.33–35.

4.2 Hranice

Hranice se pochopitelně stala v průběhu pozdního císařství často skloňovaným pojmem. Tato bariéra měla oddělovat civilizovaný svět od barbarika (území severně od Dunaje a východně od Rýna mimo římskou správu). S vnitřním oslabováním impéria totiž docházelo ve zvýšené intenzitě k nájezdům barbarů, kterým pochopitelně bylo jasné, že v době občanské války byly římské jednotky na hranicích značně prořídlé, neboť hlavní síly římské armády byly vázány ve vnitrozemí. Tak například došlo ke vpádu Tervingů (část germánských Gótů) na území Moesie a Thrácie za Dunajem roku 323 v době, kdy se schylovalo ke střetu císařů Konstantina I. a Licinia.¹¹⁰ Právě západní limes vymezený řekami Rýnem a Dunajem byl vystaven neustálému tlaku a nebezpečí ze strany barbarů. Východ naproti tomu měl kratší a tudíž i hajitelnější hranici, což může být považováno za jeden z důvodů, proč vpády kmenů tak těžce dopadaly především na západořímskou říši. Právě tento fakt lze pokládat za jednu z příčin, proč se dostalo vojenským velitelům tak významného postavení především na římském západě, zatímco Východ se podobnému procesu víceméně úspěšně ubránil.¹¹¹

Hranici si však nelze představit jen jako nárazníkovou zónu proti nájezdům barbarů a neustálou bojovou frontu. Zvláště pro Germány se stalo typické, že v mocné říši, se kterou sousedili, viděli především nezměrné bohatství a samotný císař pro ně byl nejvyšší autoritou. Nezřídka tak jednotliví náčelníci usilovali o dohodu s Římany, kteří byli více než ochotní zasahovat do poměrů mezi jednotlivými kmeny. Impérium tak často přímo podpořilo jednoho z vůdců barbarů, uzavřelo s ním dohodu a zároveň mu dodalo drahocenné římské výrobky, což bylo nanejvýš důležité, neboť schopností získat pro svou družinu bohatství se měřilo právo vládnout nad svými druhy. V praxi byli tedy Římané nuceni materiálně podpořit takového náčelníka, neboť v opačném případě riskovali, že se do čela daného uskupení dostane někdo méně smířlivý.¹¹²

Ve vztahu s barbary převládaly obchodní vztahy a díky tomu se za hranice dostalo množství římských výrobků, včetně zbraní. Impérium takto přímo

---

¹¹⁰ DOLEŽAL, s. 99.

¹¹¹ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 34.

¹¹² HALSALL, s. 123–124.

ozbrojovalo spřátelené kmeny, ve snaze dodat náčelníkům výzbroj k odražení výbojů na římské území. Tato taktika se však nemusela vždy vyplatit, neboť s velkým bohatstvím byl vůdce schopen kolem sebe shromáždit stále silnější skupinu bojovníků, a proto tato politika mohla vést přímo k vytvoření lépe organizovaných nepřátel. Navíc se stávalo běžným jevem, že náčelník, který uzavřel dohodu s římským státem, byl zabit a nahrazen dalším, který zastával daleko agresivnější kurs. Druhou možností jak si zajistit přísun římské materiální kultury bylo totiž drancování. Barbarům nešlo o rozvrat římské moci a státu, ale o zajištění si podílu na bohatství, které leželo hned za hranicemi a stačilo si pro něj jen dojít. Každý úspěch pouze zvyšoval sebevědomí kmenů a nelze se tedy divit stále se zvyšující intenzitě nájezdů na území říše.¹¹³

Již zmíněný vpád Gótů do podunajských provincií byl Konstantinem pacifikován a byla uzavřena smlouva mezi oběma stranami, na čemž je názorně vidět, že minimálně v první polovině čtvrtého století byli Římané silou, které se nikdo v Evropě nemohl rovnat. Podle zmíněné smlouvy byli Tervingové nuceni dodávat oddíly do římské armády do boje proti Peršanům na východě. Díky službě ve vojsku se tito bojovníci vraceli často bohatší a i vládnoucí elity Tervingů požívaly výhod, které plynuly z partnerství s impériem, neboť každoročně římská říše předávala dary vládci, který díky nim mohl udržovat loajalitu mezi svými stoupenci. Tím mělo být zajištěno, že se do čela Tervingů nedostane mocenská skupina ohrožující status quo na hranicích. V době Konstantina I. a Constantia II. zároveň docházelo k čirému obchodnímu ruchu na dunajské hranici, o čemž existují materiální důkazy v podobě archeologických nálezů. V rámci přátelských vztahů zároveň docházelo k přijímání královských rukojmí na římském území s cílem vychovat pohraniční vládcy, kteří by byli romanizováni. Podobná politika byla ražena i na Rýně a Římané na celou situaci nazírali tak, že barbaři jsou drženi v podřízeném postavení vůči císaři, který je schopen své sousedy kontrolovat a v případě potřeby silou umravnit.¹¹⁴ V tomto

---

¹¹³ GOLDSWORTHY, *How Rome Fell. Death of a Superpower*, s. 108.

¹¹⁴ HEATHER, *Gótové*, s. 69–70.

případě tedy Římané vědomě zasahovali do území za hranicí a přímo tak svou podporou způsobili vzestup Gótů.

Hranice však nebyla ohrožená pouze na Dunaji. V průběhu čtvrtého století docházelo k celé řadě vpádů na celé římské teritorium v Evropě. Limitanei často nebyli schopní zastavit každý nájezd ihned na hranicích, zvláště pokud se jednalo o větší skupinu. Jednodušší bylo přepadnout barbary obtěžkané kořistí vracející se zpět za limes. Římané však zpravidla po každém takovém narušení hranic uspořádali trestnou výpravu. Povaha takových odvet byla velice nelítostná a impérium tak zasívalo strach do myslí nepřátel. Ti, kteří takové běsnění pamatovali, však vyrůstali taktéž ve hněvu a nenávisti, která se jistě přenášela dále do barbarika. Obecně lze tvrdit, že mírumilovnější byly logicky kmeny sousedící přímo s impériem, pro které byl důležitý především obchod, neboť odvěta by v případě zneprátení byla blesková a drtivá.¹¹⁵

Neklid na hranicích měl své důsledky. Především severní Galie trpěla každoročními nájezdy barbarů, což vedlo k vyliďnění celých oblastí. Odhaduje se, že až celá polovina velkostatkářů odešla z nejvíce ohrožených oblastí a přítomné římské jednotky proto muselo živit malé množství rolníků, což jen zvyšovalo jejich bídu. Galie se v podstatě rozdělila na prosperující jih s bohatou a samostatnější elitou a chudnoucí vyliďněný sever, kde zůstávalo podstatně méně majetných občanů, kteří se stali o to více závislí na státu, který je jediný mohl ochránit. Římské Porýní se změnilo ve zmeť pevností za účelem vybudování silné hajitelné hráze proti útočníkům. O velkém neklidu v tomto regionu vypovídá i fakt, že císaři přesouvali svá sídla blíže k hranicím do Milána či Trevíru, aby tak mohli být blíže v případě velkého útoku. Města na severu Galie vkládala značné prostředky do vybudování hradeb, které však často pojmuly pouze centrum a velké části měst tak zůstaly napospas barbarům, což bylo způsobeno nedostatečnými finančními zdroji a neochotou soukromníků investovat do veřejných staveb.¹¹⁶ S výše zmíněným souvisí fakt, že kuriálové byli v této době již jen zbídačenou skupinou obyvatelstva, která nebyla schopna

---

¹¹⁵ GOLDSWORTHY, *How Rome Fell. Death of a Superpower*, s. 109.

¹¹⁶ HALSALL, s. 83–86.

čelit tak velkým nárokům, jež na ně byly kladeny, a proto bylo nad jejich síly zastavení celého procesu úpadku měst.

Římská ambiciózní politika vůči barbarům se ve druhé polovině čtvrtého století začala měnit. Poměrně dobré vztahy s částí Gótů, které již byly popsány, se začaly horšit po nástupu císařů Valentiniana a Valense v roce 364. Zvláště Valentinianus, který měl na starosti západní část impéria, prováděl sebevědomou stavební činnost po celém toku Rýna a středním toku Dunaje. Podél nejohroženější evropské hranice totiž vyrostlo množství nových vojenských staveb s cílem učinit konec velkým vpádům barbarů. Císař se dokonce odhodlal zbudovat pevnost na pravém břehu Rýna na území germánských Alamanů, pro které to bylo nicméně nepřijatelné.¹¹⁷ Současně s tím se zhoršila situace s Góty. Valens se je totiž rozhodl potrestat za to, že roku 365 poskytli 3000 válečníků uzurpátorovi Procopiovi. Na konci šedesátých let tak došlo ke dvěma tažením, během kterých se Valensova vojska střetla s Tervingy i Greutungy, kteří tvořili druhou velkou skupinu Gótů. Římané nedosáhli rozhodného vítězství a svou agresí způsobili pouze rozvrat těchto Germánů, kteří se následně stali lehkou kořistí pro přicházející Huny. Valens uzavřel s Góty novou mírovou smlouvu, která výrazně změnila vzájemný vztah na dunajské hranici. Byl výrazně omezen obchod a Římané již nepožadovali brance do armády, ale co bylo vůbec nejdůležitější, obě strany si věřili ještě méně než kdy dříve.¹¹⁸ Valens i Valentinianus se rozhodně snažili vystupovat sebevědomě, avšak svým počínáním měli říši způsobit pouze potíže. Onou rozbuškou se stali Hunové, jejichž příchodem v sedmdesátých letech započal proces tzv. stěhování národů, který výrazně ovlivnil další osud Evropy.

---

¹¹⁷ BABIC, s. 119.

¹¹⁸ DOLEŽAL, s. 106–109.

4.3 Barbarské nebezpečí

Římská říše měla po vládě Valentiniana I., který zemřel roku 375 (při jednání s barbary se tak rozzuřil, že jej postihla mrtvice), za sebou celou řadu střetů s barbary, kteří se se stále větším sebevědomím odhodlávali podnikat nájezdy za římský limes. Přes veškeré škody, které Římané utrpěli, si však impérium stále udržovalo svou převahu na hranicích, avšak po událostech mezi lety 376–378 nastal zlom. Gótové, rozdělení na západní Tervingy (Vizigóty) a východní Greutungy (Ostrogóty), se ocitli pod náporem Hunů postupujících z východní Evropy. Tento kmen si nejprve podmanil Alany a následně i Greutungy, jejichž část utekla na západ, kde žili u římských hranic Tervingové. Nelze si však představit, že tito Gótové tvořili nějakou homogenní skupinu, jednalo se stále o kmenové svazy, jejichž bojovníci neměli problém přecházet z jedné skupiny do druhé podle toho, jaký náčelník se jim zrovna zdál silnější. Tervingové taktéž nebyli jednotní a jejich část odešla s Athanarichem, který nenáviděl Římany a vedl před tím války s Valensem, do dnešního Sedmihradska, zatímco zbytek následoval Fritigerna a Alaviva směrem k římským hranicím na Dunaji.¹¹⁹ Athanarich byl však roku 376 poražen a zbytek jeho skupiny se poté připojil k Fritigernovi, který se rozhodl požádat východního císaře Valenta o povolení usídlit se v Thrákii na římském území. Císař této prosbě vyhověl, neboť v celé situaci viděl příležitost k zisku mnoha nových branců do armády:¹²⁰ „... *Valens dovolil je přijmout pod podmínkou, že nejprve složí zbraně. Tribuni i ostatní důstojníci se přeplavili na druhou stranu, aby převedli barbary beze zbraní na římské území, nedělali však přitom nic jiného, než že si vybírali krásné ženy, chytali hezké chlapce k hanebnému zneužívání a opatrovali si otroky a rolníky jako pracovní síly pro zemědělství. Protože se zaměstnávali jen těmito zájmy, opomenuli ostatní, ... takže se ve skutečnosti většina dostala nepozorovaně se zbraněmi na druhou stranu Dunaje.*“¹²¹

Z výše napsaného vyplývá, že Římané jednak nebyli při přijetí Gótů důslední a jednak se k uprchlíkům chovali bezostyšně. Navíc je třeba uvést, že

¹¹⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, *Attila. Hunové, Řím a Evropa*, Praha 2012, s. 69–72.

¹²⁰ MARCELLINUS, s. 637–639.

¹²¹ ZOSIMOS, *Stesky posledního Římana*, Praha 1983, s. 146–147.

Hunové nebyli tím jediným faktorem, který uvedl do pohybu masu barbarů směrem k hranicím, ale částečně to byla i zásluha Valense, který svými taženími způsobil rozvrat v barbariku a výrazně tak omezil obranyschopnost Gótů. Císař navíc nemusel uprchlíky nutně přijmout, neboť dunajská hranice byla opevněná a byla tu velká naděje, že by byl nápor migrantů odražen. Vidina posílení armády a množství sedláků usídlených na neobdělávaných polích byla silnější. Odhadem 40 tisíc Gótů potřebovalo potraviny a další potřeby, avšak balkánské provincie rozhodně nepatřily k těm nejbohatším, o čemž se přesvědčil sám Valens při svém tažení na konci šedesátých let. Císař nebyl v této době v Thrákii přítomen. Dal tak prostor k libovůli římským úředníkům, kteří v celé záležitosti viděli příležitost k vlastnímu zbohatnutí, a proto prodávali potraviny za absurdní ceny. Dalším problémem bylo to, že dunajské jednotky doprovázely Tervingy do vnitrozemí a hranice tak byla oslabena, díky čemuž se na římské území „ilegálně“ dostalo i mnoho Greutungů (samozřejmě ozbrojených). Celá situace eskalovala pokusem o zabití předáků Gótů, což vyústilo v otevřenou rebelii proti římskému státu.¹²²

V čele vzbouřenců stanul Fritigern, ke kterému se však záhy přidali i Greutungové, Hunové, Alani i domácí nespokojené skupiny obyvatelstva. Valens byl rázem nucen čelit ohromné převaze protivníků, která drancovala celou Thrákii. Sám byl navíc zaneprázdňen situací na východě, kde tou dobou jednal s Peršany. Na konci roku 377 se již Valens mohl plně zaměřit na řešení konfliktu na Balkáně. Začal se proto připravovat na vojenský střet, který měl podpořit i západní císař Gratianus, syn Valentiniana. S tak početnou silou byly římské vyhlídky na blížící se rozhodnutí velmi příznivé.¹²³

Valens se roku 378 ocitl před životním rozhodnutím. Ze západu se na pomoc blížila armáda vedená Gratianem, která však byla cestou zdržena boji s Alamany. Východní císař mohl čekat na příjezd svého spoluvladaře a znásobit tak svou šanci na úspěch, nebo zaútočit sám. Valens pravděpodobně žárlil na úspěch Gratiana proti Alamanům a byl proto rozhodnut získat vítězné vavříny

---

¹²² HALSALL, s. 175–177.

¹²³ BABIC, s. 123.

pouze pro sebe. K této ctižádosti navíc přispěly mylné odhady zvědů, které hovořily o daleko menší armádě vzbouřenců, než jaká byla skutečnost. Dne 9. srpna 378 byla svedena bitva u Adrianopole, která skončila pro Římany naprostou katastrofou. Odhadem 10–20 tisíc římských vojáků zůstalo ležet na bojišti. Východní armáda utrpěla obrovské škody, neboť přišla o značnou část svých elitních jednotek, které bylo nanejvýš obtížné nahradit. Nikoli okolnosti ale spíše osobní ambice tak římskému státu přinesly pohromu, ze které se měla ještě dlouho vzpamatovávat. Sám Valens zůstal po bitvě nezvěstný. Podle jedné verze zemřel přímo na bojišti.¹²⁴ Podle té druhé samotné střetnutí přežil a osud jej dostihl o něco později: „*A tam došlo k onomu žalostnému střetnutí, kdy byl císař zasažen šípem, odnesen do bědné chýše a upálen Góty, kteří jej dostihli a ono stavení zapálili.*“¹²⁵

Stačila jediná prohraná bitva a obrana dunajské hranice se zcela zhroutila. Barbaři se po bitvě rozptýlili po Thrákii a dalších oblastech a způsobili chaos, který neměl kdo zažehnat. Gratianus se roku 379 rozhodl jmenovat východním augustem Theodosia, který byl synem slavného vojevůdce a sám se již účastnil několika tažení. Theodosius měl nelehký úkol zformovat na Balkáně armádu, která by rozhodně porazila plenící skupiny nepřátel. Vítězné barbarské vojsko se v roce 380 rozdělilo patrně z nedostatku obživy ve vypleněných oblastech balkánských provincií. Greutungové zamířili do Panonie, zatímco Tervingové k Soluni, kde se znovu pod vedením Fritigerna vítězně utkali s Theodosiem, který další vedení války přenechal Gratianovi. Západní císař si již počínal lépe a podařilo se mu po několika střetnutích zahnat Góty do defenzivy. Rozhodující vítězství nad barbary však nepřišlo, a proto byl roku 382 mezi oběma stranami podepsán mír. Gótové sice nedokázali vytvořit na římském území nezávislé království, což bylo jejich původním záměrem, nicméně dostali půdu, kde mohli žít podle vlastního zákonodárství. Na oplátku byli noví usedlíci povinni dodávat brance do římské armády.¹²⁶ Na první pohled vyšli Římané z konfliktu neoslabeni, neboť Theodosius Góty hojně využil pro obnovu východních

---

¹²⁴ HALSALL, s. 178–179.

¹²⁵ JORDANES, *Gótské dějiny/Římské dějiny*, Praha 2012, s. 174.

¹²⁶ HEATHER, *Gótové*, s. 143–144.

vojenských sil a bylo logické se s vítězi od Adrianopole dohodnout, neboť šest let trvající válka nepřinesla jasného vítěze. Ve skutečnosti celá událost znamenala velký přelom. Barbaři nyní nepředstavovali pouze zahraničněpolitický problém, ale stali se jednoznačně i vnitropolitickým činitelem, se kterým muselo impérium do budoucna počítat.¹²⁷ Nelze říci, že by se zcela vytratila římská převaha na hranicích, avšak neschopnost Góty jasně porazit ukázala, že její trvání nemělo být věčné. V neposlední řadě výše zmíněné události mohly jen posílit úsilí a sebevědomí barbarů, kteří jistě vycítili, že jejich mocný soused není neporazitelný a že výhody, které si Gótové vybojovali, mohou být v budoucnu poskytnuty i jim.

Zajímavá je jistě odezva, jakou tato bitva způsobila. Zatímco bezprostředně po této události zaznívala spíše volání po rychlé odvetě a Adrianopol byla pokládána jen jako překážka ke konečnému vítězství, s přibývajícím časem se tento postoj změnil. Římané nedokázali Gótům uštvědit drtivou porážku a po míru v roce 382 se již vyskytly v písemných pramenech nespokojené hlasy, které s desetiletou odezvou neváhaly nazvat bitvu dokonce katastrofou pro římský stát.¹²⁸ Naději vzbuzoval nový východní císař Theodosius. V prvních letech jeho vlády nejprve došlo k uklidnění poměrů na Balkáně a posléze k velkému vítězství nad západním uzurpátorem Maximem: „*Stát schvácený nespočetnými pohromami churavěl, ba řekl bych, že již po něm byla veta, protože barbarské kmeny zaplavily jako povodeň římskou říši. ... Mysleme si, že se celá situace opakuje, a představme si, že se na jakémsi světovém shromáždění hledá muž, který by měl vzít na sebe závažný úkol a upevnit otřesené postavení římské říše.*“¹²⁹ Událost takového významu se pochopitelně stala příležitostí pro hledání viníka. Mimo císařské kruhy kritika padla jednoznačně na zesnulého Valense, jeho generály a na neschopnost celé armády. Příznivci nikájského vyznání pak neopomněli zmínit Valensovo ariánství, které taktéž mělo přispět k oné katastrofální porážce.¹³⁰ Boj se rozhořel

---

¹²⁷ BURIAN, OLIVA, s. 188.

¹²⁸ LENSKI, Noel, *Initium mali Romano imperio: Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople*, in: Transactions of the American Philological Association 127, 1997, s. 145.

¹²⁹ BURIAN, Jan, *Synové slávy – oběti iluzí*, Praha 1977, s. 199.

¹³⁰ LENSKI, s. 163.

nejen uvnitř křesťanstva, ale se svým vysvětlením přispěchali i pohané, pro které to byl důkaz, že opuštění starých římských božstev bylo chybou, která bude mít následky. Adrianopol se stala symbolem a důkazem upadajícího impéria pod vládou křesťanských císařů. Jeden z pohanských spisovatelů Libanius dokonce prohlásil, že porážka v bitvě byla trestem bohů za smrt císaře Juliána.¹³¹ Je nutné si uvědomit, že v této době ještě nedošlo k definitivní porážce polyteismu, kterou Theodosius uštědřil uzurpátorovi Eugeniovi teprve v roce 394. Z výše zmíněného každopádně vyplývá, že se nejednalo pouze o vojenskou a politickou katastrofu pro římský stát, ale zároveň šlo o morální šok, který způsobil roztržky napříč všemi stranami, a to nikdo ještě nemohl tušit, že brzy přijde další a ještě větší pohroma.

Po smrti císaře Theodosia v roce 395 zavládlo v celé říši mocenské vakuum, neboť tento poslední panovník jednotného impéria po sobě zanechal v hodnosti augusta své dva malé syny Honoria (nar. 384) a Arkadia (nar. 377). Oba byli mladí a slabí na vedení vlastní politiky. Skutečná moc tak na Západě připadla již zmiňovanému regentovi Stilichonovi (za Honoria), naopak východní dvůr ovládal kleštěnec Rufinus. Ihned po Theodosiově skonu se vzbouřil velitel barbarských foederátů Alarich, který je často nazýván králem Vizigótů. Vydal se plenit Řecko. Důvodem této vzpoury mělo být neuspokojení Alarichových požadavků na vysokou armádní funkci, ve kterou doufal po tažení proti uzurpátorovi Eugeniovi po boku Theodosia. Magister utriusque militiae Stilicho Alaricha roku 397 porazil, avšak nezničil, naopak Alarich získal vytouženou funkci vrchního vojenského velitele pro Illyrskou praefekturu. Důvod, proč nebyl Alarich potrestán, lze hledat ve sporech Východu a Západu o území a zřejmě se počítalo s tím, že Alarichovy síly by mohly být oním rozhodujícím prvkem v případném střetu.¹³²

Alarich však ve východních službách dlouho nesetrval, neboť na konstantinopolském dvoře převládl na přelomu čtvrtého a pátého století protigermánský kurs. Alarich se proto rozhodl, že se raději zkusí dohodnout se

---

¹³¹ Tamtéž, s. 155.

¹³² BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 83–84.

Stilichonem, který ho však odmítl, a proto přitáhl do Itálie, kde roku 402 svedl dvě nerozhodné bitvy s římskými vojsky. Při tomto tažení Gótové nedosáhli vojenského vítězství a ocitli se tak doslova ve vakuu, neboť byli odmítnuti oběma polovinami říše. Politické boje mezi Západem a Východem však nahrály Alarichovi, neboť Stilicho byl na přelomu let 404 a 405 ochotný uzavřít dohodu kvůli plánovanému tažení do Illyrica, které se mělo dostat pod správu západního dvora. V letech 405–406 však vpadl Radagaisus v čele Gótů do Itálie:¹³³ „*Ale Stilicho nečekal na útok nepřátel, nýbrž sám vyrazil s veškerou vojenskou mocí, umístěnou v Ticinu v Ligurii v počtu 30 kohort, k níž připojil spojenecká vojska získaná podle možnosti od Alanů a Hunů, a překročil řeku Pád, udeřil na nic netušící barbary a nepřátelské vojsko úplně zničil, takže kromě několika mužů téměř nikdo nevyvázl živ; tyto barbary pak Stilicho přiřadil k spojencům Římanů.*“¹³⁴ Jakkoli byl Stilicho schopným vojevůdcem, jeho politika se soustředila téměř výhradně na vnitřní politiku a Radagaisův vpád jasně dokazuje, že se příliš nestaral o ohrožení hranic. Část rýnské armády byla dokonce odvedena a nikoli nadarmo lze říci, že hranice byla bráněna spíše strachem z odvety Římanů, než vojenskou silou. Posedlost konfliktem s Východem znamenala, že Stilicho zcela rezignoval na zasahování do poměrů za hranicemi, neboť i Alarich byl přijat do služeb Západu právě kvůli možnému boji proti konstantinopolskému dvoru. Uldinovi Hunové díky této laxnosti získali prostor pro své výboje a stávali se tak stále více činitelem, se kterým bylo nutno počítat.¹³⁵

Rezignace na obranu hranic se ve velké míře opět projevila na sklonku roku 406. Tehdy přes rýnský limes pronikli Vandalové, Svébové a Alané a Galie se tak ocitla pod náporem těchto barbarů. Nelze předpokládat, že šlo o obrovské hordy, které byly tak početné, že je zkrátka nedokázalo nic zastavit. Pravděpodobnější je, že se jednalo o přeživší po Radagaisově útoku na impérium, kterým se podařilo uprchnout přes Alpy a následně se v menších skupinách dostali přes území Alamanů a Burgundů k Rýnu. Útok vyvolal značné

---

¹³³ HEATHER, *Gótové*, s. 153.

¹³⁴ ZOSIMOS, s. 213.

¹³⁵ HALSALL, s. 206–208.

překvapení, neboť jej pro menší počet nepřátel nikdo nezpovozoval. Rozpoutaný chaos ještě umocnila uzurpace Konstantina (III.), který se přeplavil z Británie, aby chránil napadenou Galii.¹³⁶ Záhy se tedy na území římské říše objevily tři proti sobě válčící strany – Stilicho reprezentující císaře, Konstantin III. a v neposlední řadě plenící barbaři. Konstantinovi se podařilo vypořádat se silami, které vyslal Stilicho, a dokonce se mu povedlo alespoň částečně obnovit pořádek v Galii. Moc uzurpátora rázem sahala až do Hispánie a Honorius byl nucen ho uznat svým spoluvladařem, a to až do roku 411, kdy byl Konstantin poražen a popraven. Pozice Konstantina se po úspěších v roce 407 začala horšit, což způsobilo další vpád Vandalů a Svěbů do Galie a Hispánie. Zároveň s tím Alarich využil napjaté situace a obsadil průsmyky vedoucí do Itálie žádaje vysokou finanční podporu. Stilicho prosadil splnění požadavků, avšak to již na císaře působili protigermánsky naladěni dvořané, kteří rozšířili zprávu, že Stilicho, vandalského původu, usiloval o dosazení svého syna Eucheria na východní trůn po smrti Arkadia. Honorius těmto konspiracím uvěřil, a proto nechal v roce 408 svého nejlepšího generála popravit.¹³⁷

V celé říši propukly pogromy na Germány, kterých nebyli ušetřeni ani foederáti. Stilichonovy bývalé jednotky byly buď povražděny, nebo se přidaly k Alarichovi, který se opět ocitl v mocenském vakuu a bez oficiální funkce. Jeho hlavním cílem nyní bylo dosáhnout vyjednáváním dohody s Honoriem. Alarich dokonce počítal s tím, že jakmile najde společnou řeč se dvorem, sídlícím v té době v Ravenně, bude nejspíše vyslán do Galie proti barbarům, nebo proti uzurpátorovi Konstantinovi. K tomu ovšem nedošlo, neboť nejvyšší úředníci odmítli s Alarichem jakoukoli dohodu uzavřít. Gótský velitel se proto odhodlal roku 408 poprvé oblehnout Řím. Výsledkem této situace bylo vyplacení peněžité částky Gótům, avšak ke splnění požadavků znovu nedošlo. Následující rok proto Alarich znovu přitáhl k Římu s jasnou motivací tentokrát získat vytouženou vojenskou funkci a hmotné zajištění své armády. Honorius opět požadavky odmítl a vůdce Gótů se nyní ocitl i pod tlakem vlastních netrpělivých bojovníků.

---

¹³⁶ DRINKWATER, J. F., *The Usurpers Constantine III (407-411) and Jovinus (411-413)*, in: *Britannia* 29, 1998, s. 271–273.

¹³⁷ BURIAN, OLIVA, s. 705.

Roku 410 tak Alarich znovu vytáhl k Římu a tentokrát jej 24. srpna dobyl. Město bylo po tři dny drancováno, ušetřeny však byly na Alarichův rozkaz křesťanské chrámy a barbaři se chovali relativně mírně:¹³⁸ „*Gótové zase ušetřili života tak četných senátorů, že je spíše s podivem, že vůbec některé zabili.*“¹³⁹ Pád Říma neznamenal politicky mnoho, neboť se již delší čas nejednalo o sídelní město císařů. Daleko větší byl morální šok, který celá událost způsobila. Je příznačné, že Alarich nebojoval ani tak za Góty, ale spíše za svou oficiální funkci v římském státě a až okolnosti ho pravděpodobně donutily prohlásit se králem, jelikož by jinak riskoval ztrátu důvěry u vlastních vojáků. Samotný Alarich žil po dobytí Města již jen několik měsíců, neboť při snaze přeplout do Afriky ještě roku 410 zemřel.¹⁴⁰

Celá Alarichova anabáze byla v dějinách nesmírně důležitou kapitolou, neboť tito Gótové nakonec vytvoří na římském území jedno z mnoha autonomních království, což jen dokládalo skutečnost, že císař již nebyl schopen kontrolovat své území. Velký ohlas mělo i tehdejší chování Gótů, kteří se sice nezdráhali plenit a znásilňovat při dobytí Říma, nicméně oproti obvyklému chování barbarů se jednalo o víceméně pozitivní zkušenost. Řada křesťanských autorů proto neopomněla zmínit, že ušetření chrámů a části církevního majetku bylo silou boží vůle a přestože byli Alarichovi bojovníci především ariáni, přeci jen se zde projevilo něco jako křesťanská morálka.¹⁴¹

Jednání Stilichona v celém rozmezí let 395–408 jasně ukazuje, že barbarské nebezpečí nebylo vnímáno jako faktor, který by zásadně ohrožoval samotnou existenci impéria. Tento vrchní velitel vojsk se po celý čas spíše soustředil na vnitropolitické boje a na získání moci na Východě, neboť několikrát měl možnost Alaricha porazit, nicméně rozhodl se jej nechat jít a případně jej využít v boji s konstantinopolským dvorem. Vždyť i Radagaisovo tažení bylo zastaveno až na území dnešní Itálie, což jen dokládá absenci péče o pohraničí stejně jako laxnost v jednání s barbarským světem. Význam vpádů za hranice se

---

¹³⁸ DOLEŽAL, s. 154–155.

¹³⁹ AUGUSTINUS, *O boží obci (I)*, s. 132.

¹⁴⁰ HALSALL, s. 216–217.

¹⁴¹ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 89–90.

dnes velmi často zveličuje, při tom je jasné, že barbarské útoky nebyly jedinou příčinou rozpadu západořímské říše. Ztráta pout jednotlivých oblastí impéria s císařem byla často dána právě především nepřítomností panovníka v ohrožených oblastech a nedostatečnou péčí o ně.¹⁴²

---

¹⁴² HALSALL, s. 213–214.

5 Celkový úpadek

Je pochopitelné, že výše zmíněné události v mnoha současnících zanechaly pocit beznaděje a skepse ohledně přežití římské říše. Nepočtená pohanská obec měla logicky pocit, že starý svět, který patřil Římu, skončil. Tradiční kultury definitivně prohrály svůj boj s křesťanstvím, což předznamenávalo, že vše, co dovolilo Římanům získat územní i kulturní velikost, bylo nenávratně pryč. Končila slavná epocha římské moci a nastával věk úpadku, který jen podtrhovala demoralizace občanů, kteří s nostalgií vzpomínali na časy, kdy lid provolával slávu armádám a jejich triumfům. Křesťané taktéž dovedli vyplenění Říma vsadit do kontextu historie a své víry, ačkoli mnohdy rozličnými způsoby. Někteří předpovídali konec světa tak, jak je popsán v Apokalypse. Jiní jakoby nemohli pochopit, jak něco takového mohl Bůh vlastně dopustit, neboť samotná instituce římského státu byla vnímána tak, že v dějinách plní svou roli v šíření jediného pravého náboženství. Římský mír měl být tou nejlepší cestou k přivedení všech duší pod obec jediného Boha, avšak najednou se tato myšlenka začala v důsledku událostí povážlivě hroutit. Křesťanští spisovatelé také čelili atakům, že nová víra oslabila obranyschopnost armády a vojákům sebrala ony staré římské ideály, pro které po celá staletí umírali. Objevila se však koncepce, která hovořila nikoli o vzájemném boji národů a států, ale o soupeření dvou obcí – Boží a pozemské. Soužití obou stran mělo probíhat ve stejném prostoru v podobě neustálého konfliktu o spásu či zatracení. Taková myšlenka došla velké popularity během následujících staletí a spolu s předpoklady, které směřovaly k feudálnímu systému, tak přispěla k příchodu nové středověké společnosti:¹⁴³ „*Tož pozemská obec, která nebude věčnou ... , má tady svoje dobro, z jehož požívání se raduje, pokud je radost z takových věcí možná. A protože neexistuje dobro takové, které by svým milovníkům nepůsobilo žádných strastí, je tedy ta obec ponejvíce sama v sobě rozdělena spory, válkami i boji a shonem po vítězstvích ne-li smrtonosných, tedy jistě smrtelných.*“¹⁴⁴

¹⁴³ CONTE, Gian Biagio, *Dějiny římské literatury*, Praha 2008, s. 554–555.

¹⁴⁴ AUGUSTINUS, Aurelius, *O boží obci (II)*, Praha 2007, s. 62.

Snad úplně každý si uvědomoval krizi, v jaké se kdysi nejmocnější stát své doby nacházel. Věčné hledání viníka postupem staletí utichlo, neboť tradiční pohanská opozice pochopitelně zcela vymizela ve prospěch křesťanství. Římská říše však nepřestala fascinovat a období, jež následovalo po pádu Západu, se vyznačovalo hned několika pokusy o obnovu slavného státu, který ovládal celé Středomoří. S nástupem osvícenství začali na problematiku konce západořímské říše kritičtěji pohlížet různí myslitelé. Například známý francouzský spisovatel Charles Montesquieu viděl příčiny pádu Západu především v přesunu centra do nového hlavního města Konstantinopole a odlivu bohatství na Východ. Zároveň kritizoval římské platby a dary barbarům za mír nebo obranu hranic: „*Ale s mírem se nedá kupčit, protože ten, kdo jej prodal, už nikdy nebude ve stavu jej znovu koupit. Lepší je podstoupit riziko a vést nešťastnou válku než si penězi zaplatit mír: vždycky je totiž ctěn panovník, o němž se ví, že podlehne až po dlouhém odporu.*“¹⁴⁵ S takovým jednoduchým výkladem si dnes již nevystačíme, neboť nevystihuje problematiku v celé své složitosti. Římský stát musel každopádně řešit celou řadu potíží a kroky učiněné vládou byly stále častěji spíše snahou řešit následky problému než jejich příčiny.

5.1 Úpadek měst a nastupující feudalismus

Ve třetím století římskou říši postihla všeobecná ekonomická a hospodářská krize v důsledku série občanských válek. Ústřední vláda se snažila uzurpacím všemožně bránit, a proto bylo zcela nezbytné zajistit si loajalitu armády zvyšováním žoldů a celkovou péčí o potřeby ozbrojených sil. Logický předpoklad byl, že když legitimní císař bude schopen nabídnout více než uzurpátor, ubude případů, kdy vojska za vidinou zlepšení svých podmínek vypoví poslušnost a obrátí se proti státu. Problémem ovšem bylo, že finanční prostředky zkrátka už téměř nebylo odkud čerpat a daňové břemeno se neustále zvětšovalo. Taková krize nevyhnutelně vedla k inflaci oběživa a obchod se začal omezovat na lokální výměnu, zatímco dřívější styky mezi provinciemi začaly ustupovat do pozadí.¹⁴⁶

¹⁴⁵ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat, *Sláva a úpadek říše římské*, Praha 2010, s. 126.

¹⁴⁶ HALSALL, s. 73.

Celková krize postihla i města, která byla kdysi nositeli ekonomické a hospodářské prosperity. Již bylo řečeno, že se vytrácela atraktivita investic do veřejných budov z dřívějších období. Nutnost navíc velela spíše města opevňovat před útoky barbarů, kteří jednoduše nedokázali zdolat silné hradby. V pozdní antice navíc nastal taktéž odliv nejbohatších občanů z měst na venkov, kde vlastnili velké statky a přepychově zřízené opevněné vily. Tímto krokem se zároveň velkostatkáři alespoň částečně vymaňovali z dohledu státu a přisvojovali si stále větší ekonomickou a administrativní autonomii. Takováto sídla se stala skutečně soběstačnými po všech stránkách, neboť na jejich ochranu byly najímány soukromé ozbrojené oddíly tzv. bucellarii, které měly odrazit nejenom útoky barbarů, ale co je daleko více zarážející, i státní úředníky a výběrčí daní. Tito nejbohatší obyvatelé si navíc často dokázali uplácením zařídit daňová privilegia a sdružovali pod sebou otroky, kolóny nebo řemeslníky. Naopak kdysi majetní členové městských kurií museli nést břemeno výběru daní, za které byli osobně zodpovědní, přičemž z této úlohy prakticky neexistovalo úniku.¹⁴⁷ Výše zmíněné každopádně ukazuje, že ti, kteří měli dostatek prostředků, byli stále více soběstační a se státem je poutalo stále méně.

Města skutečně výrazně ztrácela svůj dřívější lesk, což se asi nejvíce projevovalo v blízkosti rýnské hranice v Galii. Nejen, že se centra uzavírala za mocnými hradbami, ale docházelo k chátrání budov, které byly vybudovány ještě v době prosperity. Míra urbanizace totiž překonala lokální limity populace, a jelikož již téměř nikdo nebyl ochoten poskytnout prostředky na obnovu, celé části měst čekal zánik. Nelze při tom říci, že tomu bylo nedostatkem financí na tyto účely, nicméně bohatí raději investovali do svých majetků na venkově, což podporovalo všeobecný přesun těžiště mimo města.¹⁴⁸

Na problému úpadku měst lze dobře zdokumentovat rozdíly mezi Západem a Východem. Východořímská říše netrpěla tolika vnitřními otřesy a ani nájezdy barbarů zde nebyly tak intenzivní jako v západní části. Právě díky tomu si místní města dokázala podržet svůj hospodářský význam, a proto zde nedošlo

---

¹⁴⁷ BABIC, s. 92.

¹⁴⁸ HALSALL, s. 72.

k podobné krizi jako na Západě. Celkově příznivější podmínky měl na Východě i obchod, neboť zde stále pokračoval čilý ruch mezi jednotlivými provinciemi, což bylo dáno i výrazně zachovalejším dopravním spojením. V neposlední řadě se na Východě nestalo, aby pozemkoví vlastníci získali takový význam a soběstačnost a tudíž nedocházelo k tak masivnímu odlivu financí na venkov. Naopak hospodářství západořímské říše trpělo úbytkem lidí ve městech i na venkově. Jediným možným východiskem bylo již zmiňované usídlování barbarů, což představovalo pouze východisko z nouze, nikoli ideální řešení.¹⁴⁹

Vážnost situace ohledně měst dokládá úsilí císařů tento trend zvrátit. Julián za svou krátkou vládu provedl hned několik kroků k obnovení starých antických ideálů, čehož se týkala i zvýšená péče o města, neboť si dobře uvědomoval, že právě ony byly kulturními i ekonomickými centry v dobách největší slávy. Pohanský císař proto neváhal navracet obcím pozemky, jež dříve byly propůjčeny církvi, která navíc nebyla ani nucena odvádět z nich daň. Tato snaha se ukázala být lichou, neboť krátký čas, po který byl Julián augustem, pochopitelně nemohl na nějakou větší změnu stačit.¹⁵⁰ O něco více času na nutné reformy dostali bratři Valentinianus a Valens. Oba nepocházeli z bohatých kruhů a jejich úsilí proto směřovalo k ulevění zchudlým rolníkům, avšak jejich dobře míněné snahy pouze potvrdily, že o hospodářských otázkách státu mnoho nevěděli a úděl drobných zemědělců se jim zlepšit nepodařilo. Tito císaři se taktéž snažili ve větší míře dbát o obnovu chřadnoucích měst tím, že třetina příjmů z císařské půdy měla být poskytnuta právě na opravy budov.¹⁵¹ Jako už několikrát v období pozdní antiky i nyní se stalo, že zásahy, které měly směřovat ke zlepšení situace, nevedly ke kýženému efektu a západořímská města i nadále upadala.

S přesunem malých zemědělců pod patrocina velkostatkářů souvisel trend, který stále více dával tušit konec tradiční antické společnosti. Zvláště postavení kolónů začalo silně připomínat to, které měli otroci. Stát svými zásahy zcela zamezil pohybu venkovského obyvatelstva, a proto se často soudí, že právě

---

¹⁴⁹ BURIAN, OLIVA, s. 701–702.

¹⁵⁰ ZÁSTĚROVÁ, s. 43.

¹⁵¹ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 139–141.

zde lze hledat zárodky nevolnictví, které známe ze středověku. Tento názor je však poněkud zkreslený vzhledem k tomu, že se státu primárně jednalo o snahu zajistit si stálost daňových příjmů. Na základě Diokleciánovy daňové reformy byl totiž každý povinen platit daň z hlavy v místě svého bydliště. Pozornost státu ohledně stálého příjmu se samozřejmě v tomto případě zcela kryla i se zájmy vlastníků, kteří dbali o to, aby na jejich půdě byl neustálý dostatek pracovních sil.¹⁵² Jestliže existovalo nějaké pojítko mezi pozdně římskou společností a tou středověkou, byli jím překvapivě především senátoři a další bohatí vlastníci půdy. Ti totiž na svých statcích vytvořili podmínky napomáhající feudalizaci, která se mohla dále rozvíjet i po pádu západořímské říše, neboť dokázali spolupracovat s barbarskými státy vznikajícími od pátého století na území impéria. Velkostatkáři si v rámci těchto nástupnických království podrželi svůj sociální status a zachoval se jejich vliv na životy jim podřízených zemědělců, čímž byl skutečně vytvořen základ středověké feudální společnosti.¹⁵³ Z prvotního zájmu státu mít stabilní daňový příjem z venkova se tedy nakonec začal vyvíjet nový společenský řád, který měl být určující po několik dalších století.

Právě u barbarů, především Germánů, lze najít zárodky feudální společnosti již v době trvání římské říše. Kategorizace obyvatel podobná té středověké se totiž objevuje u Gótů, Franků nebo Anglosasů, ačkoli zde stále bylo přítomno spíše velké množství svobodných lidí, než menší počet privilegované šlechty sdružující se kolem krále nebo vůdce kmene. Mezi plně svobodnými členy je možné již najít počátky hierarchie na základě materiálního bohatství, avšak stále se nejednalo o nobilitu, jakou známe ze středověku. Stejně tak by bylo chybou soudit, že barbari vytvářeli vlastní byrokracii kvůli zdanění, nicméně je jasné, že naturální platby byly vyžadovány. Vůdci kmenů taktéž byli zodpovědní za zahraniční politiku, vedení válek a měli pravomoc soudit. Z toho je patrné, že ve čtvrtém a pátém století ještě nelze hovořit v souvislosti s barbary o středověké společnosti, nicméně jisté tendence a náznaky lze pozorovat již

---

¹⁵² GIARDINA, 211–212.

¹⁵³ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 24.

právě v tomto období.¹⁵⁴ Teprve spojení některých římských principů s germánskou společností poskytnulo impuls k dotvoření procesu, který určoval další vývoj Evropy.

5.2 Stát proti lidu a lid proti státu

Pozdně římský stát se ve vztahu ke svým občanům měnil pod urgencí potřeb, které doba vyžadovala. Okolnosti ústřední vládu často nutily vydávat nařízení, jež nejvíce dopadaly především na prosté obyvatelstvo, které se dostávalo do stále větších existenčních potíží. Není tedy divu, že tendence velí líčit poměry v takovém státě ve velice temných odstínech: „*Římské impérium se změnilo v jeden velký kriminál, či spíše ve vojenský tábor ve stavu trvalého obležení, kde každý má své předem určené místo, které nesmí (a posléze ani jeho potomci) za žádných okolností opustit.*“¹⁵⁵ Taková charakteristika je poněkud obecná a nezohledňuje důležité aspekty, které je nutné vzít v potaz, nicméně pravdou je, že existovaly skupiny obyvatelstva, na které lze podobný citát (alespoň z větší části) aplikovat. Není tedy divu, že lidé v časech velkých zkoušek žili v neustálém napětí nejen ve vztahu k nebezpečí, které reálně hrozilo zpoza hranic, ale také k ústřední vládě, která nedokázala své občany uchránit a navíc jim ztrpčovala život svými nařízeními.

Největší formou útlaku se bezesporu stala daňová politika impéria, které bylo nuceno zefektivnit výběr financí kvůli velkým výdajům na armádu. Základem celého systému se po reformách Diokleciána stala zemědělská daň tzv. annona. Ta byla určena na základě rozlohy půdy, počtu kusů dobytka a počtu pracovníků na daném statku (tzv. capitatio – daň z hlavy). Tento systém výpočtu daně měl nicméně slabiny, které způsobovaly nespravedlnosti. V praxi totiž ten, kdo obdělával velkou rozlohu půdy za pomocí otroků a kolónů platících za sebe daň z hlavy, byl zatížen fiskem daleko méně než rolník, který obhospodařoval malou výměru půdy a měl při tom početnou rodinu, za jejíž členy byl povinen odvádět capitatio. Člověk byl zdaněn již od čtrnácti (někde dvanácti) let až do 65 let, kdy již byl každý od daní osvobozen. Tohoto věku se pochopitelně nedožilo

---

¹⁵⁴ HEATHER, *The Fall of the Roman Empire. A New History*, s. 94–96.

¹⁵⁵ GRANT, *Pád říše římské*, s. 73.

mnoho lidí, tudíž v praxi věkové omezení pro většinu populace neplatilo. Roku 314 pak Konstantin I. zavedl živnostenskou daň, která byla na rozdíl od té zemědělské placena v penězích, a proto byla obzvláště nepopulární. Zvláštní daň byla rovněž ukládána senátorskému stavu, nicméně pro tuto bohatou skupinu obyvatel jistě nepředstavovala zvlášť veliké břemeno. Kromě pravidelných daní mohly být vybírány i další mimořádné, které byly určeny na zvláštní výdaje. To byly jen příklady těch nejdůležitějších položek, které byly vyžadovány do státní kasy. Je třeba ještě doplnit, že zdanění taktéž podléhala půda v katastru měst, za jejíž výběr byli odpovědni kuriálové. Jakmile se nevybrala státem požadovaná částka, představitelé městské samosprávy byli nuceni vše doplatit ze svého. V těchto případech nebyl brán zřetel na to, zda se suma nenashromáždila kvůli chudobě poplatníků, nebo protože nájemce jednoduše odehnal výběřčí daní.¹⁵⁶

Zde je nutné říci, že stát byl nucen daně vybírat a žádné jeho kroky cíleně neměly vést k útlaku obyvatel. Prvořadým zájmem bylo zajištění fungování impéria a nespokojenost občanů jistě nebyla záměrem. Problémem byla především nespravedlnost celého systému, která již byla naznačena výše. Celá řada vlastníků půdy požívala fiskální privilegia, která si dokázala zajistit, přičemž daňové břemeno zůstávalo v tom lepším případě stále stejné, v tom horším se ještě zvětšovalo. Stejnou či vyšší částku tak musel hradit stále menší počet většinou chudších obyvatel. Ti, kteří nebyli schopni dlouhodobě vzdorovat výběřčím daním a zajistit si výhody od státu, tak dopláceli částku, která vinou různých výjimek zkrátka chyběla. Logicky vzato privilegia měla ulehčit i samotným závislým výrobcům, avšak v praxi majitelé nebyli ochotni ve většině případů tyto státem poskytované výhody přenášet na své nájemníky, kteří si tak od poplatků a dávek zkrátka neodpočinuli, ačkoli záměr vlády s tím počítal. Vznikl tak veliký kontrast, kdy bohatí byli od placení osvobozeni, zatímco chudí občané nikoli.¹⁵⁷ Konkrétně v tomto případě tedy nelze svalovat vinu pouze na stát, ale taktéž na samotné vlastníky, kteří naopak zneužívali jedné z těch vlídnějších tváří impéria pouze ke svému zbohatnutí a prospěchu.

---

¹⁵⁶ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 30–32.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 32.

Výjimečného zastání se chudší skupina obyvatel dočkala za vlády bratrů Valentiniana a Valense, kteří vzhledem ke svému původu nebyli lhostejní k lidské bídě. Některé jejich kroky proto přímo směřovaly k ochraně chudých občanů. Nejvýraznějším příkladem bylo zreformování úřadu *defensor civitatis*, který existoval již od třetího století, avšak nyní se mu dostávalo větší péče. Jak již název napovídá, úkolem defensorů bylo řešit menší spory mezi rolníky a úředníky ve věci dluhů, otroků, nebo neoprávněných daní. Defensoři tedy měli být instancí poskytující zastání utlačovaným chudým vrstvám obyvatelstva. V praxi ovšem celá věc fungovala jinak. Problém spočíval v tom, že jakmile se spor dostal před soud, tam předsedali kuriálové nebo státní úředníci, kteří ve většině případů rozhodli ve prospěch mocnějších a bohatších. Právě protože tento systém nefungoval dokonale, na popud obou císařů byly vydány další reformy, které měly zajistit, že v úřadě defensora bude bývalý císařský úředník, aby nedocházelo ke střetu zájmů a korupci.¹⁵⁸

Nelze se tedy divit, že v řadách obyvatel narůstala nespokojenost. Neustálý nátlak státu rozbíjel společenskou jednotu, a přestože zde byly snahy podmínky zlepšit, vždy se objevila hráz, která tomu zabránila. K daňovému útisku se navíc přidávaly již zmiňované zásahy státu znevolňující téměř všechny vrstvy obyvatel. Jednoduše řečeno, vyhlídky občanů nevypadaly dobře. V tom lepším případě se narodili právně svobodní, avšak připoutaní ke své profesi, v tom horším pouze přežívali na hranici bídy a často byli nakonec nuceni uchýlit se pod střechu bohatého majitele, který je v podstatě znevolnil: „*Impérium bylo řízeno v konsensu několika málo činitelů ... privilegovaných kategorií a za netečnosti širokých mas, které byly zaměstnány problémy přežití ze dne na den...*“¹⁵⁹ V důsledku obecné nespokojenosti proto opakovaně vypuklo několik povstání tzv. bagaudů. Tyto lokální vzpoury byly nezdávka spojeny s útoky barbarů, kdy impérium nebylo schopno kontrolovat celé své území. Bagaudové byli pravděpodobně z větší části rolníci, které si však nelze představit jako revolucionáře v dnešním slova smyslu. Někdy šlo dokonce spíše o bandity, kteří

---

¹⁵⁸ BABIC, s. 127–128.

¹⁵⁹ CONTE, s. 552.

se jednoduše vzepřeli řádu, který je celý život svazoval. Není překvapivé, že bagaudové byli nejúspěšnější v Galii a v pátém století rovněž v Hispánii, která se taktéž opakovaně ocitla v politickém vakuu. V roce 410 dokonce bagaudové vyhlásili nakrátko nezávislost v Aremorice na severozápadě dnešní Francie. Samotní rebelové by nepředstavovali nikterak velkou výzvu pro stát, nicméně právě ve spojení s velkými konflikty proti barbarům skutečně působily potíže, které nebylo snadné vyřešit.¹⁶⁰

V časech velkých zkoušek se tak společnost ocitla zcela znesvářená a neschopná setrvat sjednocená ve chvílích, kdy to bylo nejvíce třeba. Vztah mezi římským impériem a prostým lidem se v podstatě ztenčil pouze na výběr daní, a proto chyběla ona podvědomá snaha nějakým způsobem přispět vlasti. Císaři téměř ztratili kontakt s realitou a celý dvůr zahalila atmosféra podezřívavosti. Pro pozdně římský stát se stalo typické, že narůstal počet donašečů, kteří měli informovat o všech podezřelých (skutečných či domnělých) hnutích.¹⁶¹ Zavládla tak atmosféra obecné nedůvěry rozkládající celou římskou říši na všech jejích úrovních.

5.3 Ztráta integrity

Za vlády císaře Honoriova v letech 395–423 západořímská říše prožila jedno ze svých nejčernějších období, na kterém měl svou zásluhu zcela jistě i samotný panovník. Jak již bylo řečeno, nastoupil po svém slavném otci Theodosiovi I., který dokázal jako poslední vládnout sjednocené říši. V době smrti Theodosia bylo Honoriovi pouhých dvanáct let, a proto byl regentem jmenován Stilicho. Příznačné ovšem je, že samotný císař se nikdy nedokázal pevnou rukou chopit moci a přes dlouhou vládu je dnes právem považován za slabého a téměř bezvýznamného. Jeho váhavost se ukázala zvláště při jednáních s Alarichem, kdy se s vůdcem Vizigótů zkrátka nedokázal dohodnout, což vyústilo v dobytí samotného Říma. Tou dobou však Honorius již šest let sídlil v Ravenně, která byla chráněna bažinami, což z města činilo v podstatě nedobytnou pevnost

---

¹⁶⁰ HEATHER, *The Fall of the Roman Empire. A New History*, s. 282–283.

¹⁶¹ GRANT, *Pád říše římské*, s. 74.

s možností úniku po moři.¹⁶² Honorius zkrátka dbal především o své bezpečí a zbaběle se schovával v době, kdy situace vyžadovala silného vůdce, kterého se římskému státu po smrti Stilichona jednoduše nedostávalo.

Územní rozpad Západu začal právě za vlády Honoriana a prvním územím, nad kterým impérium ztratilo svou kontrolu, se stala Británie. Římané nikdy neměli v držení celý ostrov. Nejseverněji jejich vláda sahala k valu Antonina Pia mezi zálivy Clyde a Forth. Po většinu doby však hranice ležela na jižněji položeném Hadrianově valu. Nepřátele Římanů v pozdní antice v Británii tvořili především keltští Piktové a Skotové na severu a dále také germánští Frankové, Anglové, Sasové a Jutové. Nestabilita na ostrově panovala již ve třetím století, kdy vláda pro odlehlost území často nedokázala plně potlačovat útoky barbarů, které navíc podnikly množství uzurpací v daném regionu.¹⁶³ Na konci čtvrtého století již Římané pravděpodobně opustili Hadrianův val a k definitivní ztrátě kontroly nad tímto územím došlo po uzurpací Konstantina III. kolem roku 410.¹⁶⁴ To bylo v době, kdy Honorius řešil krizi v Itálii, neboť Alarich stále ohrožoval samotný Řím, a proto nepřicházelo v úvahu nahradit jednotky, které s sebou Konstantin III. odvedl do Galie: „*Britanským městům však poslal Honorius list s výzvou, aby se sama postarala o svou bezpečnost...*“¹⁶⁵ Pakliže taková výzva byla do Británie poslána, znamenalo to, že vláda již zcela rezignovala na obranu svých poddaných a nechala je napospas svému osudu. Obyvatelstvo se z ostrova začalo v průběhu pátého a šestého století stěhovat do galské Aremoricy, která se přejmenovala na Britannii minor, později Bretaň. Jiní se skutečně rozhodli bránit své domovy ať už sami, nebo s pomocí barbarů, kteří byli pozváni hájit území podobně, jako to dělala římská vláda na pevnině. Další osud ostrova je nám již z části zahalen rouškou tajemství, neboť existuje jen málo pramenů, které by hovořily detailněji o událostech, po konci římské nadvlády.¹⁶⁶

---

¹⁶² GRANT, *Římské císařové. Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*, s. 303–304.

¹⁶³ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 257–258.

¹⁶⁴ COLLINGWOOD, R. G., *The Roman Evacuation of Britain*, in: *The Journal of Roman Studies* 12, 1922, s. 90.

¹⁶⁵ ZOSIMOS, s. 146.

¹⁶⁶ BEDNAŘÍKOVÁ, *Stěhování národů*, s. 259–260.

Na kontinentě se římská říše musela vypořádat s Vizigóty, kteří po smrti Alaricha zamířili do Galie. Sérií vojenských akcí se Římanům podařilo nepříteli zatlačit až do Hispánie, kde se Gótové ocitli v téměř bezvýchodné situaci. Roku 416 byla proto uzavřena smlouva, která byla značně výhodná pro impérium, neboť zavazovala Góty k plnění povinností vůči římské vládě. Hned tou první se stalo vyčištění Hispánie od Vandalů, Alanů a Svěbů, kteří sem opakovaně pronikli po roce 407. Gótové v těchto bojích slavili úspěchy, a proto jim v roce 418 byla Římany udělena půda od Tolosy k oceánu, což bylo území, které se stalo základem tzv. tolosánského království Vizigótů.¹⁶⁷ Gótům však toto území nestačilo a jejich vůdce Theodorich se rozhodl provádět taktéž svou vlastní expanzivní politiku do Hispánie a zbytku Galie. V rámci smluv však byli stále podřízeni římské vládě, které se pochopitelně ambice těchto bojovníků nezamlouvaly. Římané byli dokonce nuceni v první polovině pátého století s Vizigóty bojovat a potlačit tak jejich dobovačné sklony. Zvláště ve třicátých letech došlo k vyhrocení konfliktu, který ukončil svým úspěšným tažením do Galie až slavný římský vojevůdce Flavius Aetius.¹⁶⁸

Problémy pro římský stát taktéž představoval jiný germánský kmen, kterým byli Vandalové. Ti od konce roku 406 pravidelně pronikali na římské území a nakonec se spolu s Alany a Svěby usídlili v Hispánii. Právě z Hispánie se však roku 429 Vandalové přesunuli do Afriky, kde se jim podařilo založit první skutečně nezávislý barbarský stát na území impéria. Tato ztráta byla pro Římany obzvlášť bolestná, neboť se v severní Africe nacházely důležité obilnice pro celý Západ. Vůdce Vandalů Geiserich si i nadále počínal velice úspěšně a povedlo se mu roku 439 dobýt město Kartágo a neustále tak nutil římskou vládu k jednání o míru a uznání nezávislého vandalského území.¹⁶⁹ Geiserichovi Vandalové se pak nesmazatelně vepsali do historie roku 455, kdy dobyli necelých padesát let po Alarichovi Řím, kde rozpoutali čtrnáctidenní plnění a drancování.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ DOLEŽAL, s. 157–158.

¹⁶⁸ HEATHER, *Gótové*, s. 191–192.

¹⁶⁹ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 218–219.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 225.

Poslední záchvěv římské moci přišel v souvislosti s tažením Attily do Galie na jaře roku 451. Hunové tehdy s velikou silou vtrhli na římské území a obléhali a plenili mnoho měst, zatímco velitel římských vojsk Aetius dával dohromady armádu složenou z mnoha etnik, která by byla schopna čelit samotnému vůdci hunského svazu.¹⁷¹ Největší část římské koalice tvořili Římané, Vizigóti a Alané, zatímco Hunové ve svých řadách shromáždili celou řadu etnik sesbíraných ze svého rozsáhlého území. Díky tomu se stalo, že při samotném rozhodujícím střetnutí přímo proti sobě na bojišti stáli Ostrogóti proti Vizigótům. Tyto dvě síly se střetly v bitvě na Katalaunských polích, která dopadla vítězstvím koalice vedené Aetiem. Brutalita celého střetu se stala téměř legendární: „*Neboť pokud smíme věřit starším, říčka, která tekla na oněch polích, přetékala ze svých břehů kvůli množství krve z ran mrtvých.*“ Hunové byli zahánáni do tábora, avšak Aetius se rozhodl Huny nezničit, a proto Attila se zbytkem své armády ze střetnutí vyvázl. K tomuto rozhodnutí římského generála pravděpodobně vedla snaha o zachování rovnováhy sil mezi barbary, neboť úplné zničení Hunů mohlo mít za následek vzestup Vizigótů, se kterými měl římský stát negativní zkušenosti v předešlých letech.¹⁷² Attila následně roku 453 zemřel a hunský svaz se bez silného vůdce rozpadl. Slavný vojevůdce Aetius svého soka přežil pouze o rok, když byl kvůli intrikám u dvora na popud císaře Valentiniana III. (425–455) zabit.

Velké vítězství na Katalaunských polích však bylo pouze labutí písní pro západořímskou říši. Během následujících let se totiž definitivně zhroutila územní celistvost kdysi mocného impéria. Nezávislé království si utvořili již zmiňovaní Vandalové na severu Afriky a definitivní samostatnost si vydobyli taktéž Vizigóti v jižní Galii a Hispánii. Císař oficiálně stále ovládal celou Galii, nicméně ve skutečnosti tomu tak nebylo. Burgundové se usadili v okolí města Lugdunum (Lyon) a na západ od Rýna trvale pronikli také Alamané nebo Frankové, jejichž říše navázala na západořímské impérium a stala se určující silou v raném středověku.¹⁷³ Z výše napsaného jasně vyplývá, že pověstný rok

---

¹⁷¹ BEDNAŘÍKOVÁ, *Attila. Hunové, Řím a Evropa*, s. 197.

¹⁷² JORDANES, s. 83–85.

¹⁷³ ČEŠKA, *Zánik antického světa*, s. 226.

476, kdy byl sesazen poslední římský císař Romulus, nebyl velkým přelomem. Rozpad impéria totiž započal již dávno před tím a definitivní zhroucení římské moci tak bylo jen otázkou času.

6 Závěr

Z dnešního pohledu se může zdát jednoduché určit, že za bezprostřední konec římské vlády na západě mohli barbari, neboť je neoddiskutovatelným faktem, že roku 476 germánský vojenský velitel Odoaker sesadil posledního římského císaře Romula Augustula. Při bližším zkoumání už celá otázka tak jednoznačná není. Je nutné si uvědomit, že ve výše zmíněném roce císař již nějaký čas nedokázal kontrolovat většinu svého území. Rozpad středomořského kolosu započal již dávno před tím a ztráta územní integrity byla definitivním projevem vleklé vnitrostátní krize, která postihla snad všechny oblasti státu. Je příznačné, že se již od třetího století problémy pouze kupily a vláda projevila osudovou neschopnost v potlačení či vyřešení nastalých potíží. Je jasné, že tyto neblahé jevy by samostatně nedokázaly oslabit římskou moc natolik, aby doznala svého konce pouze na základě jedné příčiny. Ve skutečnosti totiž bylo problémů takové množství, že působily doslova jako proud vody, jehož intenzita čas od času narostla v dobách větších krizí. Jestliže by bylo možné pokládat západořímskou říši za říční koryto, tak za takové, jež je neustále vystaveno procesu eroze a onen tok by pomalu a trpělivě unášel kusy zeminy, až by se nakonec voda vylila z břehů a zaplavila celé okolí.

Stále je velice těžké určit, kde to celé vlastně začalo. Mnozí historici vidí zárodky vleklé krize již na konci druhého století, kdy stát začal ekonomicky stagnovat, a tradiční hospodářství procházelo jistou formou recese. Zcela zřejmé je, že kola úpadku se naplno začala otáčet po smrti posledního císaře z rodu Severovců Alexandra roku 235. Téměř padesátiletá občanská válka měla nedozírné následky a všechny jevy, které dříve působily na stát sice neblaze, avšak nikterak fatálně, se nyní umocnily a propukly v plném rozsahu. Impérium při tom zažilo do té doby hned několik případů, kdy se na čas zhroutila vláda, a teprve série vnitřních bojů přinesla vítěze, který opět obnovil moc a pořádek. Tento proces se opakoval v dějinách císařství hned několikrát, avšak co do rozsahu, tato občanská válka byla zdaleka tou nejničivější. Tyto vnitřní krize pochopitelně v několika regionech zcela ochromily hospodářství, neboť armády ve snaze uživit se často vydrancovaly celé oblasti a zanechaly je zpustošené a

téměř neobyvatelné. Jestliže někdo na tuto neutěšenou dobu nejvíce doplácel, byli to prostí občané, kteří byli vlastně stále jen nuceni plnit potřeby vojsk a s pomocí ústřední vlády počítat zkrátka nemohli, neboť ta byla povětšinou příliš slabá, nebo se musela v první řadě potýkat s vnitřním či vnějším ohrožením.

Za hranicemi na svou šanci čekali barbari, kteří si dost dobře uvědomovali, že proti silné a zformované obraně impéria nemají šanci. Jenže tato obranyschopnost byla do jisté míry odvislá od moci císaře a jeho vlády. Doba občanských válek proto skýtala zcela ideální možnost k loupeživým výpadům na římské území a barbari tak ostatně činili. Jejich touha po bohatství narůstala s každým úspěchem, a jakmile zakusili „luxusu civilizovaného světa“, nechtěli již nic jiného. Zájem takových nájezdníků vůbec nespočíval v tom, že by chtěli oslabit či dokonce zničit svého mocného souseda, barbari zkrátka dychtili po jmění, které skýtalo území impéria. Sebevědomí vůdci se vraceli se svou družinou zpět za hranice s cennými výtoby římské materiální kultury, šířili svůj vřelý a podněcovali k podobnému jednání i ostatní. Skupiny pronikající na římské území tak byly stále více početné a organizované a mezi jednotlivými etniky se začala tvořit hierarchie. Tento proces vyvrcholil v období tzv. stěhování národů, kdy v přímém sousedství impéria vzniklo hned několik útvarů, které již připomínaly stát. Je příznačné, že sami Římané tyto jevy podpořili, když začali čile zasahovat do záležitostí barbarů. Již bylo zmíněno, že nebezpečí z řad kmenů žijících mimo území impéria nelze přeceňovat, na druhou stranu se jistě jednalo o jeden z významných faktorů, který napomáhal celkovému úpadku. Zvláště po roce 378 se barbari stali činitelem, který výrazně ovlivňoval směřování Západu. Jejich zájem se soustřeďoval na přisvojení si stále větších výhod poskytovaných císařem a pro svou věc neváhali brát do rukou zbraně. V těchto případech se barbari zkrátka snažili spíše fungovat v rámci římského světa, nikoli jej zničit, ačkoli svým dílem tomu přispěli.

Tíha doby jednoznačně spočinula na občanech, kteří doslova udržovali impérium v chodu. Svým dílem přispívali do státní pokladny v podobě daní a na polích zajišťovali přísun životně důležitých potravin. Toto břemeno však neustále narůstalo, neboť celé oblasti na západě zůstaly po občanských válkách a

výbojích barbarů liduprázdné. Úbytek obyvatelstva znamenal, že stejné nebo vyšší závazky vůči státu plnil menší počet lidí. Tento akutní nedostatek pracovních sil přinesl hned celou řadu důsledků. Stát se na prvním místě snažil o zajištění stálého příjmu daní, které byly potřeba na zabezpečení chodu impéria. V důsledku tohoto úsilí došlo k postupnému upoutání obyvatel ke konkrétnímu statku či profesi. Sociální mobilita se zastavila a téměř nikdo již nemohl rozhodovat o svém osudu. Většina povolání se navíc díky zásahům státu stala dědičnými a existoval skutečně jen úzký okruh lidí, který si mohl zvolit, co bude dělat. Běžní občané navíc byli vyloučeni z jakéhokoli podílu na moci a jejich zájem se upínal stále více jen na nejzákladnější potřeby spojené s přežitím. Zde nelze podcenit ani morální stránku věci, neboť je jasné, že takový vývoj zavdával ke stále většímu pocitu beznaděje a tlumil jakýkoli pocit sounáležitosti s římským státem. Úpadek však postihl taktéž města a jejich obyvatele, kteří kdysi tvořili skutečnou oporu státu, neboť členové městských samospráv se stali přímo závislí na státních úřednících, jejichž počet výrazně narostl. Povinnosti kuriálů se ztenčily v podstatě pouze na výběr daní, za který byli osobně zodpovědní. Není divu, že se mnoho občanů této funkci snažilo vyhnout, avšak i zde vláda zasáhla a úloha kuriálů se taktéž stala dědičnou.

Jestliže existovala skupina obyvatel, která mohla celý vývoj zpomalit, či dokonce zvrátit, byli to bohatí senátoři a velkostatkáři. Majetek těchto lidí zůstával stále značný, avšak paradoxně právě oni si nejčastěji dokázali zajistit různá privilegia, jež je zbavila alespoň části daňového břemene. Fakt, že své peníze bohatí mnohdy odmítli investovat, způsobil do jisté míry sám stát. V době pozdního císařství totiž senátoři prakticky ztratili poslední zbytky podílu na moci a jejich zájem se přirozeně upnul na rozmnožení jejich majetku. Zkrátka tu nebylo nic, co by vedlo občany k investování svého času a peněz ve prospěch impéria. Reálný podíl na moci měli císařští úředníci, kteří ovšem nebyli voleni, a proto se stalo častým jevem, že se na tyto posty dostávali lidé na základě úplatků, nikoli schopností. Touha po moci zkorumpovala snad každého, kdo oplýval prostředky a ambicemi, a vrhla stát do stavu neustálého pletichaření a zákulisních her. Stalo se tak běžným jevem, že lidé byli popraveni pouze na základě křivého

obvinění, nikoli za opravdové zločiny. Stejně tak se neodpouštěl úspěch a kdokoli, kdo si svými schopnostmi získal trochu věhlasu a hrozilo tak, že ohrozí postavení někoho jiného, se okamžitě stal terčem machinací, které v mnoha případech končily smrtí. Nejviditelnějším příkladem takového jevu se stal zcela jistě římský vojenský velitel Flavius Aetius, který byl zavražděn právě vinou politických bojů v okolí císaře, ačkoli se jednoznačně jednalo o nejschopnějšího vojevůdce, jakého Západ v dané době měl.

Těmi, kdo bezprostředně odpovídali za směřování římské říše, byli císaři. Od doby Diokleciána se jejich pohled upřel především na konsolidaci impéria v podobě množství reforem, které měly za cíl uklidnit vnitřní poměry a směřovat k větší stabilitě. Pozice samotného vladaře se v období pozdní antiky taktéž změnila. Císaři se nyní stali skutečnými samovládcí, kteří měli ve svých rukách absolutní moc a na jejich bedrech tak stanula obrovská tíha zodpovědnosti. Zároveň je obklopovala aura posvátnosti a svou podstatou se daleko více blížili perským velkokrálům než raným římským imperátorům. Obřadnost a dvorský život začaly nabývat stále větších rozměrů, a proto záviselo na císaři, kam až nechá takový proces zajít. To se ukázalo například za vlády Valentiniana II., který se de facto nikdy k moci nedostal. Ještě dále tento vývoj zašel po smrti posledního sjednotitele impéria Theodosia. Po jeho skonu oficiálně nastoupili jeho synové Arkadius a Honorius, avšak oba nebyli dost silní na to, aby se dostali z vleku svého dvora, který držel skutečnou moc ve svých rukou. Vláda vysokých úředníků, vojenských velitelů nebo příslušníků císařovy rodiny nemusela nutně vést ke zkáze, nicméně atmosféra v okolí císaře byla vskutku tíživá, plná intrik a nedůvěry, z čehož nemohlo vyplynout nic dobrého pro římský stát. Západ se již z tohoto úpadku císařské moci nevzpamatoval a zcela jistě i to byl jeden z důvodů, proč došlo k jeho nevyhnutelnému pádu.

V neposlední řadě došlo také ke změnám v náboženské rovině. Konstantin I. uskutečnil vskutku odvážný krok, když zrovnoprávnil křesťanství a začal jej upřednostňovat oproti tradičním pohanským kultům. K tomuto činu císaře vedla pravděpodobně představa, že státem podporovaná církev moderního monoteistického náboženství bude tou pravou oporou římské moci, namísto

zkostnatělého polyteismu, který přestával stále více vyhovovat své době. Konstantinův předpoklad však v několika ohledech selhal, neboť císař podcenil věroučné spory uvnitř křesťanstva a zároveň tu bylo stále množství příznivců starých kultů, kteří se nehodlali vzdát. Na přelomu čtvrtého a pátého století se i tyto překážky podařilo víceméně překonat, leč vyvstal problém nový. Církevní představitelé nabyli díky státu velkého vlivu a bohatství a stále častěji se dostávali do konfliktu se samotným císařem, a proto na Západě nedosáhla vzájemná koexistence obou institucí harmonické shody. Měla to však být právě církev, která přežila zánik západořímského impéria a stala se tak pojítkem mezi starověkem a středověkem. Zatímco se v Evropě naplno rozhořely boje rozličných etnik o nadvládu na kontinentě, církev nesla odkaz padlého impéria skrze svou organizaci, aby mohla po více jak tři sta letech korunovat jako nového císaře na západě Karla Velikého.

7 Bibliografie

7.1 Kniha

ADKIND, Lesley, ADKINS, Roy A., *Antický Řím*, Praha 2012.

AUGUSTINUS, Aurelius, *O boží obci*, Praha 2007.

BABIC, Marek, *Od antiky k středověku. Dejiny neskorého římského císařstva mezi roky 284–476*, Brno 2009.

BARRETT, Anthony A., *Životy císařů*, Praha 2012.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, *Attila. Hunové, Řím a Evropa*, Praha 2012.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, *Stěhování národů*, Praha 2013.

BOATWRIGHT, Mary T., GARGOLA, Daniel J., TALBERT, Richard J. A., *Dějiny římské říše. Od nejranějších časů po Konstantina Velikého*, Praha 2012.

BURIAN, Jan, *Synové slávy – oběti iluzí*, Praha 1977.

BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého Středomoří*, Praha 2015.

CONTE, Gian Biagio, *Dějiny římské literatury*, Praha 2008.

ČEŠKA, Josef, *Zánik antického světa*, Praha 2000.

DOLEŽAL, Ladislav, *Interakce Gótů a římského impéria ve 3. - 5. století n. l.*, Praha 2008.

GIARDINA, Andrea, *Římský člověk a jeho svět*, Praha 2014.

GIBBON, Edward, *The decline and fall of the Roman Empire*, Londýn 1994.

GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *Armáda starého Říma*, Praha 2010.

GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *How Rome fell. Death of a superpower*, New Haven 2009.

GOLDSWORTHY, Adrian Keith, *Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši*, Praha 2009.

GRANT, Michael, *Pád říše římské*, Praha 1997.

GRANT, Michael, *Římští císařové. Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. - 476 po Kr.* Praha 2002.

HALSALL, Guy, *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568*, Cambridge 2007.

HEATHER, Peter, *Gótové*, Praha 2002.

HEATHER, Peter, *The Fall of the Roman Empire*, Oxford 2006.

JORDANES, *Gótské dějiny / Římské dějiny*, Praha 2012.

MARCELLINUS, Ammianus, *Dějiny římské říše za soumraku antiky*, Praha 2002.

MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat, *Sláva a úpadek říše římské*, Praha 2010.

SUCHÁNEK, Drahomír, DRŠKA, Václav, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013.

SOCRATES SCHOLASTICUS, *Církevní dějiny II*, Praha 1990.

WARD – PERKINS, Bryan, *The fall of Rome and the end of civilisation*, Oxford 2006.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila, *Dějiny Byzance*, Praha 1992.

ZÓSIMOS, *Stesky posledního Římana*, Praha 1983.

7.2 Článek v časopise

CAMERON, Alan, *Theodosius the Great and the Regency of Stilico*, in: Harvard Studies in Classical Philology 73, 1969, s. 247–280.

COLLINGWOOD, R. G., *The Roman Evacuation of Britain*, in: The Journal of Roman Studies 12, 1922, s. 74–98.

DRINKWATER, J. F., *The Usurpers Constantine III (407–411) and Jovinus (411–413)*, in: Britannia 29, 1998, s. 269–298.

GREY, Cam, *Contextualizing Colonatus: The Origo of the Late Roman Empire*, in: The Journal of Roman Studies 97, 2007, s. 155–175.

JONES, A. H. M., *The Roman Colonate*, in: Past & Present, 1958, 13, s. 1–13.

LENSKI, Noel, *Initium mali Romano imperio: Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople*, in: Transactions of the American Philological Association 127, 1997, s. 129–168.

MATHISEN, Ralph, *Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire*, in: The Journal of Roman Studies 99, 2009, s. 140–155.

SPEIDEL, Michael P., *Raising New Units for the Late Roman Army: "Auxilia Palatina"*, in: Dumbarton Oaks Papers 50, 1996, s. 163–170.

8 Resumé

Roman Empire found itself in the third century in great crisis. Series of civil wars influenced almost every aspect of the Roman state. Economy collapsed in the most afflicted regions especially in Gaul where situation was truly desperate. Trade became more local and cities also started to fall into the great depression. The empire needed great person who would re-establish Roman power and reunite the enormous state. This man was Diocletian and his twenty years of reign were filled with a number of reforms which should brought stability and prosperity. So long he ruled there was an improvement but after his abdication, problems started to mount once again.

After another series of civil wars new emperor Constantine the Great continued in reforms and legalized new religion – Christianity. Long and successful reign of Constantine seemed to be a prospect of better future and it is quite understandable that everyone could think that now became the new era of prosperity. Unfortunately, that could not happen. Sons of this great emperor fought with each other which weakened the empire. Situation impacted mostly the common people. Entire regions where without manpower and need of taxation was urgent more than ever before. Out of this reason many people got poorer and their lives were just about surviving and fulfilling of obligation towards the government. Cities experienced their own depression because rich inhabitants took care mostly of their property in the countryside and had little interest about the destiny of municipality which were in serious economic trouble. Whole groups of people were bounded by the empire to their profession or role in the state system and thanks to that social mobility almost ended. These phenomena created good milieu for barbarian's attacks which came as a result of this situation.

Barbarians became in the fourth century one of the decisive factors of the decline of the empire. Especially, the west frontier on the Rhine and Danube was hardly defensible and the inner weakness of the Roman state gave them great opportunity to attack. When the empire was strong barbarians had little chance to succeed but now the military readiness was limited because the main power was

focused elsewhere. This threat should not be overestimated because military supremacy was still on the side of the Roman Empire but it is quite clear that in the time of decay of the Roman power there was a chance to take a piece of the Roman wealth and the barbarians did it.